

HZ. PEYGAMBER'İN EDEBÎ YÖNÜ

M. Vecih UZUNOĞLU*

ÖZET

Fesahat ve belâgat (güzel, etkili ve yerinde konuşma), İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Arap Yarımadasında bölge halkı tarafından oldukça önemsenen bir husustur. Mucize olan Kur'an'ı açıklamakla görevlendirilen Hz. Peygamber ileri derecede fesahat ve belâgata sahipti. Bu makalede O'nun sahip olduğu bu dil melekesinin kaynağı ve belirgin özellikleri, söylemiş olduğu sözler çerçevesinde ele alınmış, ayrıca şiir ve seci karşısındaki tutumuna yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fesahat, Belâgat, Peygamber, Edebiyat.

PROPHET MUHAMMAD FROM LITERARY POINT

ABSTRACT

Eloquence and clarity of speech (rethoric) saw considerable attention by the people of the Arabian Peninsula in the period which Islam has appeared. The Prophet Muhammad, who charged with explaining the Koran the miraculous book, equipped with eloquence and rethoric. In this article we tried to show source of his linguistic capability and his most distinguished characteristics, in frame of his sayings, besides giving his reaction about poem and assonance (seci).

Key words: Eloquence, Clarity of Speech, Prophet, Literature.

GİRİŞ

Tarih boyunca duygu ve düşüncelerini muhataplarının gönüllerine heyecan ve hayranlık uyuracak tarzda aktaran nice hatipler ve belâğ insanları gelip geçmiştir. Bunlar elbette kendi yetenek ve derecelerine göre güzel sözler söylemiş ve muhataplarını etkilemişlerdir. Fakat Allahu Teâlânın murad ve kelâmına tercüman olmak vazifesiyle gönderilen Peygamberlerin, hususiyetle de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözlerinde ayrı bir tesir, ayrı bir derinlik, lezzet ve

* Yrd. Doç. Dr., DEÜ İlahiyat Fakültesi, e-posta: vecihuzun@hotmail.com

güzellik vardır. Zira O, insanlığın hidayet rehberi olan Kur'ân'ın tercümanıydı ve bizzat Kur'ân'ın ifadesiyle kendi hevâ ve hevesinden konuşmuyordu¹.

Hız. Peygamber mektep-medrese görmemiş ümmî bir insandı. Fakat O, Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu duygu duruluğu, düşünce sağlamlığı ve fizik ötesi âlemlere açık vicdan enginliği sayesinde ilâhî mesajları, orijinallerini hiç bozmadan olduğu gibi alıp insanlara aktaracak fıtrat ve kabiliyette yaratılmış mükemmel bir rehberdi. Âlemlerin Rabbi tarafından daima kontrol altında tutulan Hız. Peygamber risalet vazifesini hakkıyla yerine getirebilmesi için gerekli hususiyetlerle donatıldığı gibi tebliğin en keskin kılıcı olan üstün dil melekesiyle de donatılmıştı.

Fesahati

Sözün kusursuz ve açık olması anlamına gelen Fesâhat hem söze hem de söyleyene ait bir vasıftır. “Fasih bir söz” denilebildiği gibi “fasih bir adam” da denilebilmektedir. Bu terim, belâgat bir ilim olarak teşekkül etmeden evvel “güzel ve etkili söz” manasında beyân, berâ'at ve belâgat terimleriyle eşanlamlı olarak kullanılmaktaydı. Daha sonraları fesahat lafız güzelliğini, belâgat ise mana güzelliğini ifade etmek için kullanılmıştır². Bu yüzden Allah Rasûlünün fesahatinden bahsederken bir yönüyle O'nun belâgatinden de söz etmiş oluyoruz.

Hız. Peygamber'in gönderilmiş olduğu Arap toplumu üst seviyede beyan ve fesahat sahibi bir toplum olup dilleriyle yönlendiriliyor, onunla hareket ediyor ve onunla iftihar ediyorlardı. Kabilelere ayrılmışlardı ve aralarında fesahat açısından farklar mevcuttu. İçlerinde fasih ve belîğ insanlar olduğu gibi, ibaresi zayıf olanlar da vardı. Ortak kullandıkları kelimelerin yanında diğer kabilelerden ayrıldıkları müfredatları bulunuyordu. Hatta bazı kabilelerin kendilerine ait ifade tarzları, sığaları ve üslûpları vardı ki bunlara ancak içlerine karışan veya onlara çok yakın bir mıntıkada yaşayan biri muttali olabilirdi.

Hız. Peygamber bütün dil ve lehçe farklılıklarını, âdeta dil O'na sırlarını açıyormuşçasına ve barındırdığı hakikatleri O'na sunuyormuşçasına biliyordu. Her kavme kendi dil özellikleriyle ve üslûp farklarıyla hitap ediyor, bununla da kalmayıp onların lehçelerini en fasih, en doğru ve en açık bir şekilde konuşuyordu³. Bu husus Araplar içinde bir başkası için söz konusu değildir.

¹ Bkz. Necm (53), 3-4. "إِنَّهُ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ" "O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor. O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir."

² Fesahat hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Çuhadar, “Fesâhat” mad., TDV İslâm Ansiklopedisi, XII, 423.

³ Bu hususla alâkâli örnekler ilerde yer verilecektir.

Zira öyle biri olsaydı Araplar ondan bahseder, onu nakleder ve her tarafa duyururlardı. Kaldı ki bu hususiyetlere sahip birinin olması ancak hayatını sırf bu gayeye adanmış, bu lehçelerin konuşulduğu bölgeleri gezmiş, nesiller boyu aktarılan rivayetleri toplamış, bu sahada talim ve telkin görmüş biri için mümkündür. Bizler kesin olarak biliyoruz ki Allah Rasûlü böyle bir hazırlık süreci yaşamamış, kavminden gelecek heyetlerin sahip oldukları dil, yapı ve lehçe farklılıklarını öğrenmek gibi bir arayışa da girmemiştir. O, Allah'tan bir ilham veya benzeri bir yol ile Arap diline ve lehçelerine ait hususiyetleri öğrenmiştir ki bu O'nun için normal bir durumdu. Zira Allah, birçok şeyi O'na talim ettiği gibi dile ait bu hususiyetleri de öğretmiştir ki, huzuruna gelen kabilelerle ve insanlarla sağlıklı bir iletişim kurabilsin ve onlara risalet vazifesiyle ilgili hususları hakkıyla anlatabilsin.

Allah Rasûlü, lehçelerin en fasihi ve en güzeli kabul edilen Kureyş lehçesini fevkalade güzel konuşuyordu. Zira O'nun hayat-ı seniyyesine baktığımızda Arap kabilelerinin en fasih, en saf ve en güzel olanları içinde hayat sürdüğünü görüyoruz. Benî Hâşim içinde doğmuş, Sa'd b. Bekr'de süt emmiş, Kureyş içinde büyümüş, Benî Esed'ten evlenmiş ve hicreti Benî 'Amr'a (Evs ve Hazrec) olmuştur. Bunlardan sadece Kureyş ve Benî Sa'd kabileleri dahi fasih bir dil sahibi olmaya yetecek nitelikteydi. Bu yüzden "أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيْدَ أَنِّي مِنْ قُرَيْشٍ" "Ben Arapların en fasihiyim, zira ben Kureyş'tenim ve Benî Sa'd b. Bekr (kabile)de büyüdüm"⁴ buyurmuştur.

Hz. Peygamber bu sözü bütün Araplara hitaben söylemiştir. Risaletle görevlendirildiği dönemde fesahat onların çarşı ve pazarlarında en fazla rağbet gören bir mal, beyan ise amellerinin efendisidir. Âdeta o dönemde söz kılıçtan daha keskin ve mızraktan daha tesirliydi. Buna rağmen muhalifleri O'nu reddedememiş, tenkit edecek bir sözünü bulamamış ve töhmet altında bırakacak bir ifadesine rastlayamamışlardır. Eğer içlerinde daha fasih biri olsaydı onu alıp karşısına çıkacak ve muaraza edeceklerdi. Sonra davetine karşı çıkmak ve onu iptal etmek için onu vesile edineceklerdi. Fakat onlar Allah Rasûlünde sadece mükemmel bir fesahat görmüşlerdi. Allah O'na ilhamlara açık öyle bir vicdan ve güçlü bir dil vermiştir ki arzu ettiği manayı kolaylıkla ifade edebilmekte ve gönlünün ilhamlarını muhataplarına rahatça aktarabilmektedir. O'nun sözlerinde hoşla gitmeyen bir anlam yoktur, dilinden kusurlu bir kelime

⁴ Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Husri el-Kayrevânî, *Zebri'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2001, I, 51; Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Ğaribi'l-Hadîs* (thk. 'Ali Muhammed el-Becâvî – Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, I, 141; Celâluddin es-Suyûtî, *el-Muğbir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ibâ*, Dâru't-Turâs, Kahire ts., I, 210; İsmâil b. Muhammed el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muğîlu'l-İlbâs*, Mektebetu'l-Kuds, Kahire 1351, I, 200-201.

çıkmamıştır, konuşamadığı bir lehçe, ifade edemediği bir mana olmamıştır. O, fasih olduğu kabul edilen insanların dahi düştükleri ibare zayıflığı, sözün zor anlaşılması, anlam kapalılığı, söyleyiş güçlüğü gibi hata ve kusurlardan uzaktır. Eğer O'ndan fesahat adına bir kusur sadır olsaydı muhalifleri onu allayıp pullayıp meclislerinde bahis mevzu yapacak, O'nu küçük düşürmeye çalışacak ve bu ayıbını her tarafa yaymaya çalışacaklardı. Hatta bunu bahane edip Kur'ân'ı reddetme yoluna dahi gideceklerdi. Çünkü Allah Rasûlünün muhatabı olan toplum fasih bir toplumdur ve ancak kendilerinden fesahatça ve belâgatça daha üstün birine kulak verirlerdi. Özellikle bu husus İslâm davetinin ilk zamanlarında daha bir önem arz etmekteydi. Fakat tarih bizlere, bu konuda Allah Rasûlünün fesahatine gölge düşürecek en küçük bir itirazın dahi vaki olmadığını nakletmektedir. Aksine O, “*Ben peygamberim bunda yalan yok! Ben ‘Abdumuttalib’in oğluyum! Ben Araplar içinde beyam en fasih olanım! Ben Kureys’in içinde doğdum ve Benî Sa‘d b. Bekr içinde büyüdüm. Bana labn (hatalı konuşma) nereden/ nasıl buluşacak!*”⁵ diyerek kendisinin her türlü hatalı konuşmadan, fesahat ve beyan ayıplarından uzak olduğunu ifade etmiştir.

Şu bir gerçektir ki Allah’ın Araplar içinde, Allah Rasûlünden başka, dile ait bütün güzel sıfatları kendisinde topladığı, fasih bir dil verdiği ve dilin bütün inceliklerine vâkıf kıldığı bir başka insan yoktur. Zira Allah O’nu vahyine muhatap olmak üzere yaratmış, risaletle ve Kur’ân’ı açıklamakla görevlendirmiştir⁶.

Arap Yarımadasının kenar bölgelerinde bulunan bir kabilenin lehçesini dahi bilecek kadar Arap lehçelerine vakıf Allah Rasûlünün sözlerinde, dinleyenin anlamayacağı veya anlamak için başka bir kaynağa müracaata ihtiyaç duyacağı garip söz yok denecek kadar azdır⁷. Çünkü tebliğle vazifeli Allah

⁵ Ebu’l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr* (thk. Hamdî b. ‘Abdumecîd es-Silefi), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1983, VI, 35-36. Ebû Nu‘aym el-İsbahânî, *Ma‘rifetu’s-Sahâbe*, Dâru’l-Vatan, Riyad 1998, III, 1262; el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl fî Suneni’l-Ef‘âli ve’l-Akavâl*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1985, XI, 402; İbn Hacer el-‘Askalânî, *et-Talâhu’s-Salâh fî Tabrûci Ehâdîsi’r-Râfi‘yyi’l-Kebîr*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1989, IV, 14.

⁶ Mustafa Sâdık er-Râfi‘î, *İ‘câzu’l-Kur’ân ve’l-Belâğatu’n-Nebeviyye*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut 2005, s. 194-197.

⁷ Burada şu soru akla gelebilir: Hacımleri ciltlerle ifade edilen Garîbu’l-Hadîs türü kitaplar niçin telif edilmiştir? Şunu ifade etmek gerekir ki garabetin ölçüsü Arap dilini bilmeyen veya ona uzak olan insanların anlamaması değildir. Ashab, Hz. Peygamberin sözlerinin kahir ekseriyetini anlıyorlardı. Kendilerine anlamı kapalı gelen veya anlamadıkları lafız ve ifadeleri de Hz. Peygambere soruyor ve anlamını öğreniyorlardı. Söz konusu kitaplar daha sonraları Arap diline vakıf olmayanlar için, hadislerin yanlış anlaşılmasını önlemek için kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Palabıyık, *Garîbu’l-Hadîs Nevînin Doğuşu ve ‘Abdulgâfir b. İsmail’in el-Muflim li Şerhi Garîbi Sabîbi Müslim Adlı Eseri*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997, s. 16 vd. (Basılmamış Doktora Tezi)

Rasûlü'nün arzusu muhatabına ulaşmak ve anlatmakla yükümlü olduğu hakikatleri insanların idrak seviyelerine göre sunmaktır. Yoksa dinleyen ile kendisi arasında garip lafız ve anlamlardan oluşan bir engel koymak değildir. Zaten O, tekellüften hoşlanmaz ve belâgatla gururlanmayı da hoş karşılamazdı. Bir hadisinde: “*Şüphesiz Allah diliyle yemek yiyen inekler gibi (fesahatini göstermek amacıyla dilini dışlerinin ve ağzının etrafında çevirerek ve) avurtlarını şişirerek konuşan belîğ insanlara buğz eder*”⁸ buyurmuştur⁹.

Hz. Peygamber fasihti ve sağlam bir dil melekesine sahipti. Muhatapları onun bu fesahati ve etkili beyanı karşısında hayranlıklarını gizleyemiyor ve bunu her fırsatta dile getiriyorlardı. Onun konuşmasını dinleyen ashaptan biri “*Ey Allah'ın Rasûlü ne kadar fasihsin! Meramını senden daha güzel ifade eden birini görmedik*” dediğinde Allah Rasûlü “*Bu benim hakkımdır çira Kur'an bana apaçık bir Arapça ile indirilmiştir*”¹⁰ buyurmuştur.

Asrı Saadet'te Lebîd (ö. 41/661), Hansâ (ö. 24/645), Ka'b b. Zühayr (26/645), Hassân b. Sâbit (ö. 54/674), İbn Revâha (ö. 8/629) gibi yüzlerce söz üstadı, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. 'Alî (ö. 40/661), Mu'âviye (ö. 60/680), 'Amr b. 'Âs (ö. 43/664) ve İbn 'Abbâs (ö. 68/688) gibi yüzlerce hatip, söz sultanı Allah Rasûlünün terbiyesinden geçmiş ve O'nun tertemiz ve dupduru beyan havuzundan kana kana içmişlerdir. Ashâb-ı Kirâm, tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve daha sonraki dönemlerde yetişen hadis, fıkıh, tefsir, kelâm ve diğer ilim dallarındaki âlimler, hikmet erbâbı, maneviyat âleminin evliyâ, asfiyâ ve mukarrebûnu hep O'nun deryalar gibi beyân cevherinden istifade etmişlerdir. Çünkü O, ilahî terbiyeden geçen ve beyanın sırlı anahtarına sahip olan söz sultanı idi. Bir rivayete göre Benî Nehd kabilesinden gelen bir heyete, orada hazır bulunan ashabın anlamadığı bir dil ile hitap eden Allah Rasûlüne “*Ey Allah'ın Rasûlü! Biz ayın anne ve babanın çocuklarını ve Benî Sa'd içinde büyüdük, ama söylediklerinizden bir şey anlamadım*” diyen Hz. 'Alî'ye cevaben: “*أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي*” diyerek, edebi/edebiyatı Rabbinden öğrendiğini, hem de çok güzel öğrendiğini ifade etmiştir¹¹.

⁸ Ahmed b. Hanbel, *Musned* (thk. Şu'ayb el-Arna'ût), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997, XI, 101, 370.

⁹ 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd, *Abkariyyetu Muhammed*, Nahdatu Mısır, Mısır ts., s. 70.

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *el-Câmi' li Şu'abi'l-Îmân*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd 2003, III, 33.

¹¹ Diğer bir rivayete göre ise Hz. Ebû Bekir Allah Rasûlüne hitaben şöyle der: “*Ben Araplar arasında çok dolaştım ve fasih olanlarını dinledim. Ama senden daha fasihini işitmedim. (Söyle Allah aşkına) Seni kim eğitti?*” Allah Rasûlü şu cevabı verir: “*Beni Rabb'im eğitti ve ben Benî Sa'd içinde büyüdüm.*” Bkz. el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 70; Celâluddin es-Suyûtî, *Câmi'u'l-Ebâdis*, Dâru'l-

Hız. Peygamber'in sözleri açık, net ve anlaşılırdı. Onlarda terkip ve te'lif zayıflığı asla yoktu. Konuşurken kısa ve öz konuşur, anlattığı hakikatlerin muhatabın aklında ve kalbinde yer etmesi için yavaş yavaş söylerdi. Kendisini çok yakından tanıyan ve esrarına vakıf olan Hız. Âişe (ö. 58/678)¹², O'nun konuşurken sözlerini saymak isteyeninin rahatlıkla sayabileceğini belirtir¹³. Bir başka rivayette ise Allah Rasûlünün acele etmeksizin tane tane ve açık bir şekilde konuştuğunu, etrafındaki insanların sözlerini ezberleyebildiğini ifade eder¹⁴. Bu da bize, Hız. Peygamber'in sözlerinin mübarek ağzından dökülmeden önce fikir süzgecinden geçtiğini, aklının dilinin gerisinde ve ona tam hâkim olduğunu göstermektedir. Bu yüzden sözlerinde herhangi bir eksiklik, kapalılık veya karışıklık olmamıştır.

İfade sağlamlığı, mükemmel fesahat, tatlı konuşma ve akıcı sözdizimi O'nun tabii sıfatlarındandır. O, bunları ortaya koyarken asla bir tekellüfe girmemiş ve herhangi bir temrine başvurmamıştır. Aksine o, bunları eda edecek fitrî mükemmeliyette yaratılmış olmanın yanı sıra bu donanımı elde edecek uygun ortamda yetişmiştir¹⁵.

Ediplerin O'nun Hakkında Söyledikleri

Şüphesiz sözü en iyi takdir edecek olan yine söz üstadı edebiyatçılardır. İlk dönem ediplerden Basra dil ekolünün imamı ünlü nahiv âlimi Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) "*Allah Rasûlünden sözce dair gelen harikulâde ifadeler başka hiç kimseden bize ulaşmamıştır*"¹⁶ demiştir.

Arap diline hem teorik hem de pratik açıdan hâkim, aynı zamanda sözleri lügat otoriteleri tarafından huccet kabul edilen İmam Şâfi'î (ö. 204/820) ise şunları ifade etmektedir: "*Arap dili usûl açısından en geniş, kelime bakımından en*

Fikr, ty., ts., I, 133; a.mlf., *ed-Dururu'l-Muntasira fi'l-Ebâdîsi'l-Muştehira*, Riyad ts., s. 45; el-Hindî, *Kenzu'l-‘Ummâl*, XI, 431.

¹² Bir taraftan Arapların soyunu ve şairlerini iyi bilen Hız. Ebû Bekir'in kızı diğer taraftan kavminin en fasihi olan Hız. Peygamberin eşi olması, buna ilâve olarak fasih dilin konuşulduğu bir ortamda yetişmesi hasebiyle üstün bir dil melekesine sahipti. Geniş bilgi için bkz. Reşit Haylamaz, *Hız. Âişe*, Işık Yayınları, İzmir 2010, s. 388 vd.

¹³ Ebû ' Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi‘u's-Sahîb*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut ts., Menâkıb 23.

¹⁴ Ebû ' Abdirrahmân Ahmed b. Şu' ayb en-Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-‘ İlmiyye, Beyrut 1991, 'Amelu'l-Yevm ve'l-Leyle 116; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-‘ İlmiyye, Beyrut 2003, III, 293, (hadis nr: 5757).

¹⁵ er-Râfi'î, *İ‘câzu'l-Kur'ân*, s. 203.

¹⁶ el-Câhız Ebû Osmân ' Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (thk. ' Abdusselâm Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998, II, 18.

zengin dildir. Peygamber'in haricinde bu dili her şeyiyle ihata edecek başka bir insan tanımıyoruz."¹⁷

Arap edebiyatının önde gelen imamlarından meşhur mutezili âlim el-Câhız (ö. 255/868) Allah Rasûlünün sözlerini vasfederken şunları zikreder: "Onun kelimeleri az ama manası çoktu, yapmacık tavrılardan ve tekellüften uzaktı... Uzun konuşulması gereken yerde sözü uzatmış, kısa tutulması gereken yerlerde de sözü kısaltmıştır. Kulağa boş gelmeyen garip kelimelerden uzak durmuş, çarşı-pazar dilinden yüz çevirmiştir. O, ancak bir hikmet mirasından konuşmuş, ismetle kuşatılmış, ilâhî te'yidle güçlendirilmiş ve terfîk-i ilâhî ile kolaylaştırılmış sözler söylemiştir. Bunlar Allah'ın sergisine mazhar olmuş ve kabul ile kuşatılmış sözlerdir. Allah O'nun sözlerine mehabet ile tatlılığı, güzel ifade ile kelime azlığını bir arada vermiştir. O, sözlerini tekrar etmeye ihtiyaç duymadığı gibi dinleyenler de tekrara ihtiyaç hissetmezdi. O'nun sözlerinde eksik kelime yoktur, konuşurken asla hata etmemiştir. Hiçbir delil ve hiçbir hasım O'na karşı duramamış, hiçbir hatip de onu susturamamıştır... Sonra insanlar ondan daha faydalı, lafız yönüyle daha doğru, vezin bakımından daha düzgün, üslûp itibariyle daha güzel, istek bakımından daha şerefli, etki yönüyle daha güçlü, mahreç bakımından daha kolay, mana itibariyle daha fasih, anlam bakımından daha açık bir söz işitmemişlerdir."¹⁸

Dil, edebiyat ve belâgat âlimi ünlü müfessir ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ise şunları ifade eder: "... sonra bu Arap dilini sanki kudreti yüce olan Allah çalkalamış ve özünü Muhammed (s.a.v.)'in diline yerleştirmiştir. O'nun karşısında duran hiçbir hatip yoktur ki ayaklarının bağı çözülmüş olarak geriye dönmessin. O'nun gibi olmaya, O'na yaklaşılmaya çalışan hiçbir güir sesli kimse yoktur ki eli boş dönmessin. O'nun konuşmasına kıyas edilen hiçbir kelâm yoktur ki mükemmel asil bir atın beygire nispeti gibi olmasın ve O'ndan, diğer insanların sözlerine benzer sadır olan hiçbir kelâm yoktur ki karanlığı delen parlak ıztık gibi olmasın. O şöyle buyurmuştur: Bana cevâmi'ul-kelim verilmiştir. Ben Arapların en fasihiyim zira Ben Kureys'tenim ve Benî Sa'd b. Bekr'de süt emdim."¹⁹

eş-Şifâ sahibi Kadı İyaz (ö. 544/1149) ise şunları zikreder: "Dilin fesahatı ile sözün belâgatına gelince, Allah Rasûlî bu konuda en üstün konumda olup akıcı bir tabiata, güçlü ifade ile söze başlama ve merâmını veciz bir şekilde ortaya koyma kabiliyetine, (fesahati iblâl edecek her türlü kusurdan uzak) açık telaffuza, (rekâket ve terkib-te'lîf zayıflığının olmadığı) net söze, (maksadın açık bir şekilde anlaşıldığı) doğru manaya ve adem-i tekellüfe sahipti. O'na cevâmi'ul-kelim verilmiş, hikmetlerin en mükemmeli ile serfiraz kılınmıştır. Arapların dilleri O'na öğretilmiş olup her ümmete kendi lisanı ile hitap

¹⁷ Yusûf b. İdris eş-Şâfi'î, *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., s. 42.

¹⁸ el-Câhız, *a.g.e.*, II, 16-18.

¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî Ğaribi'l-Hadîs*, I, 11.

eder, kendi lehçesi ile konuşur ve kendi belâgat usulleriyle rekabet ederdi. Hatta Ashabtan çoğu, başka yerlerde, O'na sözünün açıklamasını ve tefsirini sorarlardı.”²⁰

Hz. Peygamber ve Şiir

Hz. Peygamber'in risaletle vazifelendirildiği dönemde Arap toplumunda sözlü kültür hâkimdi ve bunun en yaygın vasıtası olan şiir önemli bir yere sahipti. Şiir Arapların bütün bilgilerini içeren, onu koruyan bir kaynak niteliğinde olup sık sık ona başvuruyor ve ondan istifade ediyorlardı. Fesahat ve belâgatta ileri derecede olan bu toplum en güzel edebî ürünlerini bu alanda vermiştir. Şiir onlar için edebî bir uğraş olmanın yanı sıra hayatın her safhasında kullandıkları bir enstrüman mesabesindeydi. Şeref ve haysiyetlerini onunla savunuyor, onunla hasımlarını yeri ve yeniyor, zaman zaman onunla maişetlerini temin ediyorlardı. Bir kabile için en büyük talih içlerinden kendilerini savunacak bir şair çıkmasıydı. O dönemde insanlar, şairlerin ilham aldıklarına veya irtibat kurdukları cinleri vasıtasıyla şiirlerini inşad ettiklerine inanıyorlardı. Bu yüzden şairin toplum içinde ayrı bir değeri ve statüsü vardı²¹.

Risalet vazifesi gereği Allah Hz. Peygambere şiir nazmetmeyi öğretmemiştir. Kur'an'da O'na hitaben “*Biş O'na şiiri öğretmedik, O'na da yaraşmaz zaten*”²² buyrulmuştur. Çünkü hasımları O'nu şair olmakla itham etmiş ve kendisine vahyedilen ayetlerin şiir olduğunu iddia etmişlerdir. Eğer şair olsaydı bu iddialarına dayanak bulmuş olacak ve getirmiş olduğu yeni dini daha kolay reddedeceklerdi. Bu yüzden Allah (c.c.) göndermiş olduğu dinin en ufak bir şaibe altına kalmasına dahi müsaade etmemiş ve peygamberine şiiri öğretmemiştir.

Allah Rasûlünün hayatını incelediğimizde O'nun hiç şiir nazmetmediğini görürüz. Arapların en fasihi olmasına rağmen O, vezni düzgün tam bir beyit inşad etmemiş, örnek olarak verdiği şiirlerin dahi veznini kırmış ya da sadece baş veya son tarafını zikretmiştir. Bir defasında “*Sözün en doğrusu Şair Lebîd'in şu sözüdür*” diyerek ona ait meşhur beytin baş tarafını söylemekle yetinmiştir:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ

“Dikkat edin! Allah'ın dışındaki her şey bâtıldır.”²³

²⁰ el-Kâdî Ebu'l-Fadl ‘İyâd el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 70.

²¹ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 8 vd.

²² Yâsin (36), 69.

²³ el-Buhârî, *es-Sabîh*, Menâkibu'l-Ensâr 26, Edeb 90, Rikâk 29; Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, *Sabîhu Muslim*, Dâru Taybe, Riyâd 2006, Şiir 2-6; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XII, 339; XV, 40, 54, 460; XVI, 8, 98, 169. Beyit için bkz. Lebîd b. Rebî'a, *Dîvân*,

Yine Tarafe b. el-‘ Abd (ö. m. 564)’e ait bir beyitle örnek verirken ikinci mısraın içinde takdim-tehir yaparak şöyle söylemiştir:

سَتُبْدِي لَكَ الْأَيَّامَ مَا كُنْتَ جَاهِلًا وَيَأْتِيكَ مَنْ لَمْ تُزَوِّد بِالْأَخْبَارِ

“Günler sana bilmediğin şeyleri bildirecek. Ve azık verip görevlendirmedeğin kimseler sana haberler getirecek.”²⁴

Hz. Ebû Bekir şairin böyle söylemediğini, aslının لَمْ تُزَوِّد بِالْأَخْبَارِ şeklinde olduğunu söyleyince Allah Rasûlü: “Her ikisi de ayındır.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: “Senin şair olmadığına ve şiir nazmedemeyeceğine şabîtlük ederim” demiştir²⁵.

el-‘ Abbâs b. Mirdâs (ö. 18/639)’a ait şu beyiti yine ikinci mısradaki takdim-tehir yaparak zikretmiştir:

أَجْعَلُ نَهْيِي وَنَهْبَ الْعُبَيْ دِ بَيْنَ الْأَفْرَعِ وَعُيَيْنَةٍ

“Benimle (atım) ‘Ubeyd’in ganimetini el-Akra‘ ile ‘Uyeyne’ye mi veriyorsun?”²⁶

Orada bulunanlar mısraın aslının دِ بَيْنَ عُيَيْنَةٍ وَالْأَفْرَعِ şeklinde olduğunu ifade etmişler fakat Allah Rasûlü عُيَيْنَةٍ دِ بَيْنَ الْأَفْرَعِ şekli üzerinde ısrar etmiştir ki bu hâliyle vezin doğru olmamaktadır²⁷.

Veznini doğru olarak söylediği iki beyit vardır ki bunlar recez türündendir. Huneyn gününde bir ara Müslümanların birliği bozulup dağıldığında onları tekrar toplamak için söylediği:

أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبِ

“Ben Peygamberim bunda yalan yok! Ben ‘Abdumuttalib’in oğluyum!”²⁸

beyiti ile Hendek kazımı sırasında kanayan parmağına hitaben söylediği:

Dâru’l-Ma‘ rife, Beyrut 2004, s. 85. Beytin ikinci mısraı şu şekildedir. وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا حَالَةَ زَائِلٍ

²⁴ Tarafe b. el-‘ Abd, *Dîvân*, Dâru’l-Ma‘ rife, Beyrut 2003, s. 38.

²⁵ Bedruddîn el-‘ Aynî, ‘*Umdetu’l-Kârî Şerhu Sabîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Kutubi’l-‘ İlmiyye, Beyrut 2001, IV, 263-264.

²⁶ ‘ Abbâs b. Mirdâs es-Sulemî, *Dîvân* (thk. Yahyâ el-Cebbûn), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1991, s. 111.

²⁷ Ebu’l-Ferec ‘ Abdurrahman b. el-Cevzî, *Keşfu’l-Muşkil min Hadîsi’s-Sabîhayn*, Dâru’l-Vatan, Riyâd 1997, II, 47.

²⁸ el-Buhârî, Cihâd 52, 61, 97, Meğâzi 54; Muslim, Cihâd 28.

هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيَتْ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيَتْ

“Sen kanayan bir parmaktan başka bir şey değilsin. Başına gelenler de Allah yolunda gelmiştir”²⁹ beyitidir.

Recez asıl itibarıyla şiir olmayıp seci benzeri bir vezindir. Gençlerin ve edebî kabiliyeti zayıf olan Arapların çarşı pazarlarda çalışırken veya eğlenirken birbirlerine söyledikleri kafiyeli cümlelerdir ki bunları söyleyenlere şair denilmez. Kaldı ki, bu vezin şiir kabul edilse bile hayatında bir iki beyit söylemiş birine şair denilemeyeceği açıktır³⁰.

Hz. Peygamber’in şiir karşısındaki genel tavrı nesir karşısında takındığı tavırla aynıdır. Zira O, “Şiir diğer sözler gibi bir sözdür. Güzel olanı güzel çirkin olanı da çirkindir”³¹ buyurmuştur. İslâm’ın temel prensip ve değerlerine aykırı şiirleri hoş karşılamamış buna karşılık hikmet içerikli şiirleri dinlemekten zevk almıştır. “Şüphesiz şiirin bir kısmında hikmet vardır”³² diyerek söyleyeni müşrik dahi olsa bu tür şiirleri dinlemekte mahzur görmemiştir. Örneğin Câhiliye döneminde söylemiş olduğu hikmet içerikli şiirleriyle meşhur olan Umeyye b. Ebi’s-Salt (ö. 5/626)’a ait yüz beyit dinlemiştir³³. Bu kişi müşrik biriydi ve Hz. Peygamber’i hicvederek müşriklere destek olmuş ve iman etmeden ölmüştür. Dünyanın yaratılışı, puta tapmanın anlamsızlığı, içki ve kumar gibi kötü alışkanlıklardan uzak durmanın gereği gibi hikmetli konularda şiirler nazmetmiştir. Bu şiirleri sebebiyle Hz. Peygamber onun İslâm’a çok yaklaştığını ve neredeyse Müslüman olacağını ifade etmiştir³⁴.

Yine Allah Rasûlü, hem Câhiliye hem de İslâmî dönemde yaşamış muhadram şairlerden olan ve kabilesiyle birlikte İslâm’ı seçen el-Hansâ’nın şiirlerini beğenmiş ve ondan daha fazla şiir söylemesini talep etmiştir³⁵. Önceleri İslâm’ın ve Hz. Peygamber’in aleyhinde çalışan fakat daha sonra tövbe edip

²⁹ el-Buhârî, Cihâd 9; Edeb 90; Muslim, Cihâd 39; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXI, 95-106.

³⁰ er-Râfi‘î, *İ‘câzu’l-Kur‘ân*, s. 209-210; Muhittin Uysal, “Hz. Peygamber’in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat”, *Marife*, yıl: 6, sayı: 2, Güz 2006, s. 67.

³¹ el-Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, V, 110; Ebu’l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tebzâbu’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1992, XVII, 85; ‘Abdurraûf el-Munâvî, *Feydu’l-Kadîr Şerhu’l-Câmi‘i’s-Sağîr*, Dâru’l-Ma‘ rife, Beyrut 1972, II, 525.

³² el-Buhârî, Edeb 90; a.mlf., *el-Edebu’l-Mufred*, Dâru’s-Siddîk, Cubeyl 2000, s. 303-304; Ebû Dâvûd, Edeb 96; Tirmizi, Edeb 69; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXV, 88-91.

³³ el-Buhârî, *el-Edebu’l-Mufred*, s. 278.

³⁴ el-Buhârî, *el-Edebu’l-Mufred*, s. 302-303; Muslim, Şiir 1-4; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXII, 206.

³⁵ Ebu’l-Hasan ‘İzzuddîn İbnu’l-Esîr, *Usdu’l-Ğabe fî Ma‘rifeti’s-Sahâbe*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut ts., VII, 90; İbn ‘Abdi’l-Ber, *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, Dâru’l-Cîl, Beyrut 1992, IV, 1827.

Müslüman olan Ka'b b. Zühayr'e, huzurunda okumuş olduğu "Bânet Su'âd" adıyla meşhur olan kasidesinden dolayı iltifatlarda bulunmuş ve beğenisinin bir ifadesi olarak hırkasını hediye etmiştir³⁶. Hassân b. Sâbit için ise mescitte şiir okuyabileceği bir minber yaptırmıştır³⁷.

Müslümanları hicveden, onların şeref ve haysiyetlerine dil uzatan muhalif şairlere karşı Allah Rasûlü aynı yolla cevap vermiş, Hassân b. Sâbit, 'Abdullah b. Revâha gibi özel şairlerine bu müşrikleri hicvetmelerini emretmiştir. Hassân'a hitaben: "Onları hicvet, Allah'a yemin olsun ki yaptığın hicirler gece karanlığında onlara atılan oklardan daha etkilidir. Onları hicvet, Râhu'l-Kudüs seninledir"³⁸ demiştir.

Hadislerde Seci

Yeri gelmişken Allah Rasûlünün bedîî sanatlar içinde değerlendirilen seci karşısındaki tutumuna temas etmekte yarar vardır. Edebî sanat olarak seci; mensur bir ibârede, cümle ya da cümlecik sonunda bulunan kelimelerin kafiye olacak şekilde tertiplenmesidir. Yani, nesirde, iki fâsılanın bir harfte ittifak etmesidir. Nesirde seci, nazımda kafiye gibidir. Seci şiirde de var olup söylenen sözün zevkle dinlenmesi ve kolay ezberlenmesi, aynı zamanda güzel bir ses ahengi oluşturması açısından önemlidir³⁹.

Bu üslûp Câhiliye döneminde Araplar arasında yaygın olup söz ve hitabetlerinde sıkça kullanılıyordu. Genellikle kâhinler tarafından muhatabı etki altında bırakmak ve hakkı/hakikati değiştirmek amacıyla sıklıkla başvurulmuş bir üslûptu. Kâhinler bu secili kelimeleri cinlerden aldıklarını iddia etmekte ve muhataplarını verdikleri hükümlere inandırmak için tekellüflü, yapmacık ve anlamsız lafızlara başvurmaktaydılar. Bu yüzden Allah Rasûlü kâhinlerin kullandığı İslâm'ın özüne aykırı bu türden secileri hoş karşılamamıştır.

Hadis metinlerine baktığımızda Allah Rasûlünün konuşmalarında zaman zaman seciye yer verdiğini görürüz. Fakat bu seci kâhinlerin üslûbundan tamamen farklıdır. Çünkü nebevî belâğatin seci karşısındaki tutumu şu prensipler çerçevesindedir: tekellüften ve yapmacıklıktan uzak olması, sanat kaygısı taşımaması ve İslâm'ın özüne aykırı olmamasıdır. Seci bu tür illetlerden salim olduğu vakit kelâm için süstür, ona güzellik ve ahenk katar. Nebevî

³⁶ el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrek 'ale's-Sabîbayn*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1997, IV, 3; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 176 vd.

³⁷ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî Mehâsinî's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdih*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1981, I, 27.

³⁸ el-Buhârî, Meğazi, 30, Edeb 91; Muslim, Fadâilu's-Sahâbe 34; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXV, 597, 617.

³⁹ Cüneyt Eren - M. Vecih Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâgat*, Sütun Yayınları, İzmir 2006, s. 192.

belâgat bu tür güzellikleri reddetmez, aksine bunları kabul eder ve kullanır. Bu yüzden birçok hadis-i şerifte kendiliğinden, tekellüfsüz gelen seciler vardır.

Örneğin şu dualarda koyu olarak gösterilen seciler sanat kaygısından uzak ve kendiliğinden gelmiştir:

"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ، وَمِنْ دُعَاءٍ لَا يُسْمَعُ، وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ، وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ"

*"Allahım! Faydasız ilimden, kabul edilmeyen duadan, itaat etmeyen kalpten ve doymayan nefisten Sana sığınırım."*⁴⁰

"أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ، مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَأَمَةٍ"

*"Her Şeytan'dan ve öldüren zehirli her mahlûktan ve nazarı isabet eden her kötüy gözden Allah'ın tam ve mükemmel kelimelerine sığınırım"*⁴¹ buyurmuştur.

"إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ غُفُوقَ الْأُمِّهَاتِ وَوَادَّ الْبَنَاتِ وَمَنْعَ وَهَاتٍ وَكَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ"

*"Allah sizlere annelere kötülük etmeyi, kızları diri diri gömmeyi, verilmesi gereken bakları engellemeyi, alınmaması gereken şeyleri de almayı haram kıldı. Dedikodu yapmayı, çok soru sormayı ve malı zayı etmeyi kerih gördü."*⁴²

NEBEVÎ BELÂGATIN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

Hız. Peygamber sözün kıymetini ve gücünü çok iyi biliyordu. Fasih ve belîğ cümlelerin insanlar üzerinde nasıl bir tesir bırakacağını *"Beyân'ın bazıları vardır ki sibir gibi (etkili)dir."*⁴³ buyurarak ifade etmiştir. O dönemde insanlar güzel ve etkili söze kulak vermiş ve onu her mahfilde bahismevzu etmişlerdir. Her hatip ve belîğ insan belirli özellikleri ile öne çıkmış ve insanlara sözünü dinletmiştir. Asırlar boyu insanlara hitap eden Allah Rasûlünün fesahatinde öne çıkan birçok hususiyet vardır. Bunlardan birkaç tanesine değinmek istiyoruz.

⁴⁰ Ebû ' Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad 1417, Bâb, 23 (h.nr:250)

⁴¹ el-Buhârî, Enbiyâ 10. İbn Mâce, Tıb 36.

⁴² el-Buhârî, İstikrâd 19, Edeb 6; Muslim, Akdiye 5; el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 103.

⁴³ el-Buhârî, Tıp 51, Nikah, 47; Muslim, Cuma 13; Tirmizî, Birr 81; el-Câhız, *el-Beyân ve'l-Tebyîn*, I, 53; ' Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, Mektebetu'l-Hâncî, Mısır 2004, s. 16.

A. Tanıdık ve Alışılmış Lafızlar Kullanması

Hz. Peygamber sözlerinde muhatabın bildiği ve aşına olduğu lafızlar kullanmaya özen gösterirdi. Durumun gereğine uygun olması veya mananın daha iyi anlaşılabilmesi gibi farklı münasebetler sebebiyle daha az aşına olunan lafızlar kullandığı da olmuştur. Fakat O, pek kullanılmayan yabancı garip kelimelerden ve sokak dilinden uzak durmuştur. Anlam akıcı bir üslûbu gerektirdiğinde akıcı kelimeler, yumuşak ve ince bir üslûbu gerektirdiğinde de ona uygun kelimeler seçerdi. Her iki durumda da lafızlar, kastedilen manaya delâletleri açık, tam ve yerli yerindedir. Edip ve belîğ insanların güçlükle ortaya koyabildikleri bu husus hadislerin genel bir özelliği olup Allah Rasûlünün beyan gücüne dair en kuvvetli delillerdendir.⁴⁴

Hz. Peygamber'in lafızları tam ve yerli yerinde kullandığı ile ilgili olarak er-Râfi'î şunları ifade eder: *"Hz. Peygamber'in üslûbu, bu dilde, biricik bir üslûptur. Kendisinde var olan tabii sebeplerden dolayı diğerlerinden ayrılmıştır... Hz. Peygamber'in kendi lafız olduğu sabit olan sahib ifadelere liğavî ve belâğî açıdan baktığında onların doğru lafızlara, sağlam bir yapıya, akıcı bir terkibe sahip, aynı zamanda ifadelerin birbiriyle uyumlu kelimelerden telif edildiğini görürsün. Cümleler muhteşem olup lafız ile mana arasındaki bağlantı açıktır. Lafızlar arasındaki uyum, insicam ve abenk belîğindir. Sonra O'nun sözlerinde, yerinde olmayan ne bir harf, manasına uygun düşmeyen ne bir lafız, şu olsaydı mana daha tam ve doğru olurdu diyebileceğimiz ne bir kelime bulursun."*⁴⁵

B. Lafızların Açık ve Delâletlerinin Kolay Olması

Hz. Peygamber gereksiz konuşmadan, tekellüflü ve yapmacık ifadelerden hoşlanmadığı gibi manası zor anlaşılan garip kelimeleri kullanmaktan da hoşlanmazdı. Muhatabı O'nun neyi kastettiğini ve neyi anlatmak istediğini net ve açık bir şekilde anlardı. Yüzyıllar sonra bile Arap diline vakıf bir insan sözlüğe çokça müracaat etmeden Allah Rasûlünün sözlerini rahatlıkla anlayabilir. İçerdiği konu itibarıyla çok önemli olan şu hadis kolaylıkla anlaşılmakta ve Nebvî belâğatin bu özelliğini açık bir şekilde göstermektedir:

"بُني الإسلام على خمسٍ شهادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ"

⁴⁴ Nuruddîn 'Itr, "Ehemmu'l-Melâmihi'l-Fenniyye fî'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye", *Mecelletu Merkezî Buhâsî's-Sunne ve's-Sîre*, VII, Katar 1993, s. 68.

⁴⁵ er-Râfi'î, *Î'câzu'l-Kur'ân*, s. 220-221.

‘İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka hiçbir ilâhın olmadığına ve Mubammed (s.a.v.)’in onun kulu ve resulü olduğuna şabadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.’⁴⁶

İslâm’ın temel prensiplerini ifade eden bu hadisin lafızları görüldüğü üzere açık ve manaları kolay anlaşılmaktadır.

C. Muhatabının Durumunu Dikkate Alarak Söz Söylemesi

Hiz. Peygamber her insana akıl derecesine, durumuna ve ihtiyacına göre söz söylemiş, kullandığı lafızların kastettiği manaya uygun olmasına özen göstermiştir. Belâgatın özünü oluşturan ve daha sonraki dönemlerde “kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbık olması” şeklinde ifade edilen bu özellik, lafzının aidiyeti Allah Rasûlüne sabit hadislerin genel karakterini oluşturmaktadır. Buhârî ve Müslim’de zikredilen anne-babaya iyilikle ilgili şu sahih hadis buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي؟
قَالَ: أُمُّكَ، قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أُمُّكَ؟ قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أُمُّكَ؟ قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أُمُّكَ؟
أَبُوكَ.

Ashâbtan biri Allah Rasûlüne gelerek;

“Ey Allah’ın Rasûlü! Kendisine en iyi davranmam gereken kimdir? diye sordu. Allah Rasûlü:

–Annen! buyurdu. O sabâbî:

–Ondan sonra kimdir? diye sordu. Efendimiz:

–Annen! buyurdu. Sabâbî tekrar:

–Ondan sonra kim gelir? diye sordu. Allah Rasûlü yine:

–Annen! buyurdu. Sabâbî tekrar:

–Sonra kim gelir? diye sorunca Allah Rasûlü bu sefer:

–Baban! cevâbını verdi.’⁴⁷

Hiz. Peygamber üç kez arka arkaya anneyi zikrederek ona vurgu yapmakta sonra babayı zikretmektedir. Bu ise son derecede belîğ ve muhatabın durumuna

⁴⁶ el-Buhârî, İman 2; Muslim, İman 5; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VIII, 417; IX, 484; X, 213; XXXI, 550, 555.

⁴⁷ el-Buhârî, Edeb 2; Muslim, Birr, 1; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIV, 86.

uygun bir ifadedir. Çünkü Allah Rasûlü muhatabın durumunu vakıftı ve onun annesine karşı kusur ettiğini biliyordu. Bunun için anne hakkını vurgulamış ve o sahâbînin şahsında bütün ümmetine ders vermiştir. Ayrıca anne kendisine iyi davranma, gönlünü hoş tutma, onu kırmama gibi hususlar bakımından babadan daha fazla hak sahibidir. Bu yüzden vurguya ihtiyacı vardı. Baba ise anneden daha güçlüdür ve hayatını tek başına idame ettirebilir. Ama anne tam aksine zayıftır ve birilerinin desteğine muhtaçtır. Diğer taraftan çocuk büyüdükçe anneye olan bağlılığı azalırken babaya olan bağlılığı aynı kalır. Bu ise anneye karşı ihmalkâr davranmayı netice verebilir. Bu sebeple hadis soru soranın, hatta bütün insanların durumuna uygun olarak anneye vurgu yapmış ve ona önem vermiştir.

D. İfadelerin Doğaçlama ve Tekellüfsüz Olması

Biz biliyoruz ki Arapların en fasih ve belîğ addedilenleri eğer sözlerini güzelleştirmiş, sağlamlaştırmış ve mükemmel hâle getirmişlerse bunu ancak büyük bir gayret sarfederek, sözün üzerinde düşünerek, sahip oldukları dil melekesini zorlayarak, bozup tekrar yaparak elde etmişlerdir⁴⁸. Buna rağmen sözleri ayıplardan, kusurlardan ve belâgata aykırı unsurlardan hâlî olmamış, sözlerinde daima bir yapmacık ve tekellüf kokusu olmuştur. Sözü kısa tutulması gereken yerlerde uzatmış, uzatılması gereken yerlerde kısaltmış, lafız ve mana seçiminde isabetli davranmamışlardır. Bunun da ötesinde mana ile ilgili makbul sayılabilecek tasarrufları ancak bir tecrübe neticesinde gerçekleştirebilmiş ya da birbirlerinden iktibas etmişlerdir. Zira sözü imar eden anlamdır. Sözün güzelliği, kelimelerin dizimi ve onların sahip olduğu mana ile doğru orantılıdır.

Ancak Allah Rasûlü tam bir fitrat insanıydı. Hiçbir zaman söz söylemek için tekellüfe ve yapmacık tavırlara girmemiş, sözünü güzelleştirmeye çalışmamış ve ifadelerinde sanat kaygısı taşımamıştır. O sözlerinde, muhatabına aktarmak istediği mananın ötesine geçmemiştir. O'nun sözlerinde bir düşüklük, hoşla gitmeyen bir anlam yoktur. Karşılaştığı ani olaylar ve meseleler onun mükemmel üslûbunu ve akıcı ifade tarzını sarsmamış, böylesi durumlarda ifade etmiş olduğu cümleler hep akıl, hikmet ve fetanet eseri anlamlar taşımıştır⁴⁹.

⁴⁸ Örneğin "Havliyyâtu Zuheyr" olarak adlandırılan şiirler bu türdendir. Zuheyr'in kasideyi nazmettikten sonra bir yıl boyunca onu tashih ettiği ve güzelleştirmeye çalıştığı rivayet edilir. Bkz. Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Mısır 1952, I, 324.

⁴⁹ er-Râfi'î, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 194.

E. Farklı Lehçeleri Konuşması

Hz. Peygamber Arap Yarımadasına dağılmış olan kabilelerin lehçelerini biliyor ve her kabileye kendi lehçesiyle hitap ediyordu.⁵⁰ O'nun Zu'l-Miş'âr el-Hemdânî, Tihfete'n-Nehdî, Katan b. Hâris el-‘Uleymî, el-Eş‘as b. Kays (ö. 40/661), Vâil b. Hucr el-Kindî (ö. 50/670) gibi Hadramevt ve Yemen hükümdarları ile yaptığı konuşmalar ve yazışmalar elbette Ashâbıyla, Kureys’le, Hicaz ve Necid halkıyla yaptığından farklı idi. Örneğin Zu'l-Miş'âr bir heyetle Allah Rasûlüne geldiğinde Hemdân halkına hitaben bir mektup yazmış ve şu cümlelere yer vermiştir:

"إِنَّ لَكُمْ فِرَاعَهَا، وَوَهَاطَهَا، وَعَزَازَهَا، تَأْكُلُونَ عِلَاقَهَا، وَتَرْعَوْنَ عَفَاءَهَا، لَنَا مِنْ دَفْيِهِمْ، وَصِرَامِهِمْ مَا سَلَّمُوا بِالْمِثَاقِ، وَالْأَمَانَةِ، وَهُمْ مِنَ الصَّدَقَةِ الثَّلَبِ، وَالنَّابِ، وَالْفَصِيلِ، وَالْفَارِضِ، وَالْدَّاجِنِ، وَالْكَبْشِ الْحَوَارِيِّ، وَعَلَيْهِمْ فِيهَا الصَّلَاحُ، وَالْقَارِحُ."⁵¹

“Şüphesiz (o bölgenin) yüksek ve alçak toprakları ile sähipsiz kıraç arazileri sizlerindir. Ürünlerini yer, meralarında hayvanlarınızı otlatırsınız. Anlaşma gereği taahhüt ettikleri hayvanlar ve burmalar bizimdir. Zekât mallarından yaşlı erkeek ve dişi develer, süttten henüz kesilmiş yavru develer, yaşlı inekler ile öküzler, ihtiyar koçlar, (altı yaşına başlamış) sığır ve koyunlar, (beş yaşına girmiş) atlar onlarındır.”

Yine bir başka zaman ‘Atiyye es-Sa’dî’ye hitaben Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur:

"فَإِنَّ يَدَ الْعُلَيَّا هِيَ الْمُنْطِئَةُ، وَإِنَّ يَدَ السُّفْلَى هِيَ الْمُنْطَاطُ"

*“Yüksek el veren eldir. Aşağı el alan eldir.”*⁵²

‘Atiyye: “Rasûlullah bize lehçemizle konuştu” demiştir. Hadiste geçen "أَنْطَى" fiili "أَعْطَى" anlamında olup sadece mensup olduğu kabilede konuşulan bir kelimedir.

Hz. Peygamber bu kabilelerin içinde yaşamadığı gibi onlara yakın bir mntıkada da bulunmamıştır. Dahası onların dilini öğrenmek için özel bir gayret de sarf etmemiştir. Buna rağmen onlarla kendi lehçeleri üzerinden iletişim kurmuş ve iletmek istediği mana ve hakikatleri en doğru bir şekilde aktarmıştır.

⁵⁰ Kadı İyaz’ın dediği gibi “Arapların dilleri O’na öğretilmiş olup her ümmete kendi lisani ile hitap eder, kendi lehçesi ile konuşur ve kendi belâgat usulleriyle rekabet ederdi.” Bkz. el-Kâdî ‘İyâd, eş-Şifâ, I, 70.

⁵¹ el-Kâdî ‘İyâd, eş-Şifâ, I, 71-72. Tihfete’n-Nehdî, Vâil b. Hucr, gibi hükümdara gönderdiği mektuplar için bkz. a.g.e., 72-77.

⁵² en-Neysâbü’rî, el-Mustedrek, IV, 472; ez-Zemahşerî, el-Fâik fî Garîbi’l-Hadîs, III, 442.

Bu da sahip olduğu dile ait bu hususiyetlerin Alim ve Habîr olan Rabbi tarafından kendisine verildiği gerçeğini ortaya koyar. Zira Kur'an'da O'na hitaben "*Allah sana kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lütfu çok büyüktür.*"⁵³ buyrulmuştur.

F. İfadelerinin Objektif Olması

Beliğ bir söz ifade edilirken ona sebep olan münasebet veya illetin etkisinin göz ardı edilemeyeceği bir gerçektir. Fasih ve belîğ addedilen insanların sözlerinde bu hususu açık bir şekilde görmek mümkündür. Mütakellimin münasebet veya sözün iradına sebep olan bu kayıtların tesirinden kurtulması gerçekleştirilmesi zor hususlardandır.

Hz. Peygamber'in hadislerine baktığımızda onların umumiyetle bir soru veya hadise sebebiyle doğaçlama irad edilmesine rağmen spesifik etkenlerin ve çevresel faktörlerin tesirinden bağımsız olduğunu görürüz. Şu kadarı var ki insan kendi muhitinin çocuğudur ve ondan bağımsız olması düşünülemez. Fakat O'nun sözleri münasebetin bu dar zincirlerini kırmış, zaman ve mekânın sınırlarından kurtularak mücerret ve objektif olarak varid olmuştur⁵⁴.

İslâm tarihinin en önemli hadiselerinden biri kabul edilen Medine'ye hicret sırasında vuku bulan çok özel bir olay münasebetiyle ifade etmiş olduğu sözler buna güzel bir örnektir. Evlenmek gibi kişisel bir maksatla hicret eden bir sahâbî sebebiyle söylemiş olduğu ⁵⁵"إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى" hadisi olayın kahramanından uzak olmasının yanında, sözünü ettiğimiz münasebetin kayıtlarını kırmış, zaman ve mekânın sınırlarından bağımsız objektif bir şekilde varid olmuştur.

Aynı şekilde Hz. Ömer'i babasının adını zikrederek yemin ederken gören Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "*Allah sizlere babalarınızın adları ile yemin etmeyi yasaklar. Kim yemin edecekse Allah'ın adıyla yemin etsin ya da sussun.*"⁵⁶

Hz. Peygamber sadece Ömer b. el-Hattâb'ı muhatap alarak onu nehyetmemiş, aksine bütün ümmetine hitap ederek bu yasağı tebliğ etmiştir.

⁵³ Nisâ (4), 113.

⁵⁴ 'Itr, a.g.m., s. 84.

⁵⁵ el-Buhârî, Bed'u'l-Vahy 1; Ebû Dâvûd, Talâk 11; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 393.

⁵⁶ el-Buhârî, Edeb 74; Muslim, Eymân 1.

G. Bütün Zamanlara Hitap Eden Bir Üslûba Sahip Olması

Kendi devrinde zirveyi temsil eden nice büyük edipler vardır ki zamanla algıların ve zevklerin değişmesiyle edebiyatları köhnemiş ve izleri silinmiştir. Fakat Allah Rasûlünün belâgatı ve üslûbu zamanın öğütücü çarklarına meydan okumuştur. O, her asırdaki muhataplarına tebliğle mükellef olduğu hakikatleri etkili ve canlı bir şekilde sunmuş ve sunmaya devam etmektedir. Çünkü O, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bütün insanlığa bir hidayet rehberi olarak gönderilmiştir.

Hız. Peygamber'in her asırdaki zihinlerde ve gönüllerde taze ve canlı oluşunun en önemli sebebi sahip olduğu edebî üslûbudur. O'nun sözlerini okuyan veya dinleyen kişi sanki kendisine hitap ediliyormuş gibi hissesine düşeni alır. Her asırdaki insanlar O'nun sözlerinde kendilerine söylenen şeyler bulmuşlar ve bulmaya da devam edeceklerdir. Bu yönüyle sanki nübüvvet sona ermemiş ve O, hâlâ bizzat hayatın içindedir⁵⁷.

H. Dile Hâkimiyeti, Yeni Kelime ve Terkipler Dâhil Etmesi

Hız. Peygamber dile o kadar hâkim ve lisan melekesi o kadar kuvvetliydi ki dile yeni lafızlar ve manalar koyacak, yeni beyan üslûpları geliştirecek kudrette idi. O, daha önce Araplardan işitilmemiş ve sözlerinde geçmemiş birçok lafız ve terkipleri doğaçlama ifade etmiş ve bunların hepsi beyan ilminin güzelliklerinden kabul edilmiş olup içerdikleri üstün belâgat ve güçlü delâlet başka hiç kimsenin sözüne müyesser olmamıştır. Allah Rasûlünün bu türden ifadelerinin hepsi daha sonraları Arap edebiyatında birer mesel ve ebedî miras hâline gelmiştir⁵⁸. Bunlardan biri Allah Rasûlünün "مَاتَ حَتَفَ أَنْفِهِ" "*Rabat yatağında öldü*" sözüdür. Hız. Ali (r.a.) der ki: "Araplardan hiçbir söz duymadım ki daha önce onu Allah Rasûlünden (s.a.v.) işitmemiş olayım. O'nu "مَاتَ حَتَفَ أَنْفِهِ" derken işittim. Bu sözünü O'ndan önce başka bir Araptan duymamıştım."⁵⁹

Burada "أنف" in yanı sıra burnun seçilmesinin sebebi insanın ruhunun peş peşe verdiği nefeslerle buradan çıktığını göstermek maksadıyladır. Araplar hasta birinin ruhunun burnundan, yaralının ise yarısından çıktığını düşünürler⁶⁰. İbare bu anlamın yanında kişinin savaşmadan, kahramanca çarpışmadan veya

⁵⁷ Mustafa Sâdık er-Râfî'î, *Vahyü'l-Kalem*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2002, III, 14.

⁵⁸ er-Râfî'î, *İcâzu'l-Kur'ân*, s. 214.

⁵⁹ el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, VII, 214.

⁶⁰ Ebu'l-Feyz Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Beyrut ts., حتف mad.

tarihin kendisini dillerde ebedileştireceği bir olay olmadan ölmesi anlamını da içermektedir. Zira Arapçada burun tıpkı Türkçede kullandığımız gibi, kibir ve izzetin sembolü olarak kullanılmaktadır. Birinin kibrine "وَرِمَ أَنْفُهُ" "*Burnu büyüdü*", izzetine ise "جَمِيَ أَنْفُهُ" "*Burnu kıvrıktı*" tabirini kullanırlar. Hadiste geçen "الْحَنْفُ" kelimesi "helâk olmak" anlamına gelmektedir ve sanki ölüm kişinin büyüklüğünün sembolü olan burnunu havaya kaldırmak, yüceltmek yerine onu zelil düşürmekte ve burnunu yere sürtmektedir. Böylelikle onu gerçekten helâk etmektedir. Zira kişinin hayatı izzetinde, izzeti ise kibrin sembolü olan burnundadır. Ölüm ise kibir ve izzetin sembolü olan burnu yere çalmaktadır⁶¹.

Evet Allah Rasûlü, içinde yaşadığı Arap toplumunun dışına çıkmadığı halde onların şaşıracakları ve beğeniyle kabul edecekleri yeni lafızlar söylüyordu. Tıpkı elbisesini sürüye sürüye gelen Ebû Temîme el-Huceymî'ye "إِيَّاكَ وَالْمَخِيلَةَ" "*Mahîle'den sakın!*" dediği gibi. Ebû Temîme "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz Arap toplumuyuz, "المَخِيلَةُ" nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber: "سَبُلُ الْإِزَارِ" "*iğzarın (elbisenin kibir amacıyla topuktan aşağıya) salınmasıdır*" buyurmuştur⁶². Bu kelime bundan sonra kibir ve kendini beğenmişlik anlamında kullanılır hâle gelmiştir.

Yine Allah Rasûlünün fitne ile ilgili söylemiş olduğu "هَذْنَةٌ عَلَى دَخْنٍ" "*aldatma, nifak ve ihanet üzerine (kurulu bir) sulh*"⁶³ hadisi de O'nun dile hâkimiyetini ve tekellüfe girmeden maksadını rahatça ifade ettiğini göstermektedir. Buradaki "هَذْنَةٌ" kelimesi sulh ve anlaşma, "دَخْنٍ" ise yemeğin pişmesi sırasında dumandan etkilenmesi sebebiyle tadının değişmesi demektir. Sulh asıl itibarıyla savaşın bitirilerek ateşkesin sağlanması, her iki tarafın birbirine zarar vermesinin engellenmesi ve karşılıklı ilişkilerde hoşgörünün hâkim kılınması demektir. Bunların hepsi merhametli bir kalbin taşıyacağı duygulardır. Eğer sulh fesat veya daha başka bir illet üzerine kurulmuşsa bu olumsuzluk kalbe galip gelir ve onu ifsad eder. Karşı taraf da onun tutum ve davranışlarından rahatsız olur. Tıpkı dumanın yemeğe galip gelmesi gibidir. Yemeği yiyen kişi muhakkak bu dumanın kokusunu alır ve yemek te artık bozulmuştur. İşte Allah Rasûlü burada kin ve nefretle dolu olan bir kalbin sahip olduğu fesadı tasvir etmektedir. Ayrıca bizzat "دَخْنٍ" kelimesi niyetin ne kadar karanlık ve kötü olduğuna işaret etmektedir. Bu lafzın seçilmesinde ince bir nükte olup ibarenin sahip olduğu beyânın ince sırrı âdetâ bu kelimeye gizlidir. O

⁶¹ er-Râfi'î, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 214.

⁶² Ebû Dâvûd, Libâs 28; en-Nesâî, Ziyet 88; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXIV, 234.

⁶³ Ebû Dâvûd, Fiten 1; Nesâî, Fadâilu'l-Kur'ân 27; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVIII, 422.

da şudur: Sulh ancak harp ateşinin sönmesi ile mümkündür. Fakat ateşkes yapılmış ve bir bakıma ateşi söndürülmüş her harbin altında ileride ortaya çıkacak bir ateş, köz daima vardır. Bu tıpkı alev alev yanan ateşin üzerine yaş odunların atılması ve bu sebeple söner gibi görünmesi veya gücünü yitirmesi gibidir. Üzerinde duman olsa da altında ateş yanmaya devam edecek ve bir müddet sonra daha güçlü hale gelecektir. İşte bütün bu anlam incelikleri birkaç kelime ile tasvir edilmiştir. Hatta “sulh” ile ilgili olarak aklın tasavvur edebileceği bütün sıfatlar tek bir kelimeyle "دَحْن" lafzıyla edebî bir şekilde ortaya konmuştur⁶⁴.

Bunların dışında Allah Rasûlünün söylediği daha birçok orijinal ifade vardır ki bazılarını şöylece zikredebiliriz⁶⁵:

• "الآن حَمِي الْوَيْسُ" "Harp (işte) şimdi kızıştı." ⁶⁶

• "بُعِثْتُ فِي نَفْسِ السَّاعَةِ" "Kıyametin nefesinin duyulduğu bir zamanda gönderildim." ⁶⁷

• "رُوَيْدَكَ رِقْمًا بِالْقَوَارِيرِ" "Yavaş ol! Cam eşyalara nazîk davran." ⁶⁸

• "لَا يَنْتَطِخُ فِيهَا عَنَزَانٌ" "Bu hususta artık iki keçi toslaşmaz." ⁶⁹

• "يَا خَيْلَ اللَّهِ اِرْكَبِي" "Ey Allah'ın (askerlerinin) atları! Binin." ⁷⁰

⁶⁴ er-Râfi'î, *Î'câzu'l-Kur'ân*, s. 223.

⁶⁵ Kaynaklarda zikredilen diğer ifadeler için bkz. el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 15; a.mlf., *Resâ'ilu'l-Câhız*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1964, II, 222; Şihâbüddin Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, III, 4 vd.

⁶⁶ Huneyn savaşında harbin şiddetlendiği zamanda söylemiştir. Muslim, Cihad 28; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 297, 298.

⁶⁷ Tirmizi, Fiten 39; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIX, 330; XXII, 237, 320; XXXI, 62; XXXVII, 457.

⁶⁸ Hz. Peygamber bu ifadeyi gittiği bir seferde, üzerinde eşleri bulunan develeri süren Encişe'ye hitaben söylemiştir. Bkz. el-Buhârî, Edeb 90; Muslim, Fedâid 18; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIX, 96, 143, 207; XX, 164, 192, 267, 274, 371, 393; XXI, 80, 248, 437.

⁶⁹ Hz. Peygamber bu sözü, kendisini ve İslâm'ı hicveden Benî Hutame kabilesinden Asmâ' isimli kadının öldürülmesi üzerine söylemiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Dâru'l-Kible, Cidde 2006, XXI, 328-329; el-Kudâ'î, *Musnedu's-Şihâb*, II, 46-48; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 69-70.

⁷⁰ Savaşa hazırlanıp çıkmak için askerlere yapılan çağrıdır. Bkz. Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad 1424, Cihâd 54; en-Neysâbüri, *el-Mustedrek*, II, 432; el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, XIII, 158.

• "لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ" "Gerçek mü'min bir delikten iki defa sokulmaz."⁷¹

• "أَيَسَّ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ" "Kuvvetli kimse (hasmını) güreşte yenen pehlivan değildir. Gerçek kuvvetli kişi, öfke anında nefsine malik olandır."⁷²

I. Cevâmi' u'l-Kelim Oluşu

Îcâz; maksadı, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılamak, çok az sözcükle özlü bir şekilde anlatmaktır. Bu husus Arap belâğatinin en bariz özelliğidir. Hatta bazı âlimler belâğatı îcâz olarak tarif etmişlerdir⁷³. Bu yüzden az ama meramı ifade eden sözü, uzun fakat sadra şifa olmayan sözden daima üstün tutmuşlardır. Hadislere baktığımızda bu özelliğin Allah Rasûlünün sözlerinin ve edebî vechesinin genel karakterini oluşturduğunu görürüz.

Cevâmi' u'l-kelim de kelime anlamı itibariyle az sözle çok mana ifade etmek demektir. Bir hadisinde Allah Rasûlü, diğer peygamberlere verilmeyen altı şey ile üstün kılındığını ifade eder ve bunlar içinde cevâmi' u'l-kelim'i zikreder⁷⁴.

Aynı gerçeği bir başka hadisinde şöyle dile getirir:

"أَنَا مُحَمَّدٌ النَّبِيُّ الْأُمِّيُّ، وَلَا نَبِيَّ بَعْدِي أُوتِيَتْ فَوَاتِحُ الْكَلِمِ، وَخَوَاتِمَةُ وَجَوَامِعُهُ"

"Ben nebiyy-i ümmî olan Muhammed'im, Ben'den sonra nebî yok! Bana sözlerin girişi ve sonuç kısımlarını mükemmel eyleme ve özlü sözler söyleme melekesi verildi."⁷⁵

Başka bir yerde ise:

"أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَاخْتَصِرْتُ لِي الْكَلَامُ اخْتِصَارًا"

"Bana özlü ve son derece veciz sözler söyleme melekesi verildi."⁷⁶

Allah Rasûlü sözü uzatmayı ve dolaştırmayı hoş karşılamaz, mübalağa yapanları ve tekellüflü söz söyleyenleri kınardı. Bir hadisinde şöyle

⁷¹ el-Buhârî, edeb 83; Muslim, Zuhd ve Rekâik 12; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, X, 175.

⁷² el-Buhârî, Edeb 76; Muslim, Birr 30; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XII, 153; XIII, 79; XVI, 411.

⁷³ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu's-Sinâ‘ateyn el-Kitâbetu ve's-Si‘r*, İstanbul 1320, s. 130,142.

⁷⁴ Bkz. Muslim, Mesâcid 3-8; Tirmizi, Siyer 5; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XV, 194-195.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XI, 179, 564; el-Beyhakî, *Şu‘abu'l-Îmân*, III, 39.

⁷⁶ el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, XVI, 112; es-Suyûtî, *Câmi‘u'l-Ebâdîs*, I, 475-476.

buyurmaktadır: “Sizlerden en çok sevdiğim ve kıyamet günü benim meclisime en yakın olanlarınız ahlâkı en güzel olanlarınızdır. Sizlerden bana en sevimsiz ve kıyamet günü benim meclisime en uzak olanlarınız sözü gösteriş amacıyla gereksiz yere uzatan, fasih görünmek için avurdunu şişire şişire konuşan ve anlaşılmaı ifadelele edebiyat parçalayan kimselerdir.”⁷⁷

Cuma günlerinde hutbeyi kısa tutmak ve namazı uzatmak Allah Rasûlünün âdetiydi. Bu hiçbir zaman hutbeyi veya konuşmasını uzatmazdı anlamına gelmemelidir. Aksine O, zaman zaman farklı münasbetlerle ve durumun gereğine uygun olarak hutbeyi uzattığını görüyoruz. Örneğin Ebû Sa‘îd el-Hudrî’den gelen rivayette Allah Rasûlü bir gün ikinci namazından sonra “*Dikkat edin dünya yeşildir, tatlıdır...*” ifadeleriyle başlayan uzun bir konuşma yapmış ve bu konuşma güneş ufukta kaybolmaya yüz tutuncaya dek devam etmiştir. Sahâbîler gündüzden geriye ne kadar kaldı diye etraflarına bakınca Allah Rasûlü bu durumu değerlendirerek şunu ifade etmiştir: “*Dikkat edin! Dünyadan geçmişe oranla geriye kalan vakit ancak bu gününüze nispetle kalan zaman gibidir.*”⁷⁸ İşte bu, ikinci namazından sonra başlayıp güneşin gurubuna yakın bir vakte kadar süren uzun bir konuşmadır. Fakat O’nun bu tür hitapları sayılıdır ve azdır. Bu konuşma belâgat açısından itnâb sayılmadığı gibi onda ne bir sanat kaygısı ne de bir tekellüf vardır. Aksine fitrî ve kendiliğinden olup ifadeler nebevî belâgatta alışılmış olan icaz üslûbuna uygun olarak sadır olmuştur. Fakat aktarılacak manalar çok olunca söz de uzamıştır.

Hız. Peygamber özlü ve ihtiyaca binaen konuşur, muhatabın durumuna ve bağlama göre sözü bazen uzatır bazen kısaltırdı. O’nun konuşmalarında isrâf-ı kelâma asla rastlanmazdı. Sayfalar dolusu hakikatleri bazen birkaç kelime ile ifade ederdi. O beyân sultânının sözleri kısa olmasına rağmen son derecede vurucu, veciz olmakla birlikte vicdanlarda tesirli ve hafızalarda kalıcı idi.

Allah Rasûlünün beyan gücüne ve ifade derinliğine örnek olacak özlü ve mana yüklü birçok hadisi vardır. O’nun edebî vechesi ile ilgili olarak bizlere bir nebze de olsa fikir verecek cevâmi‘u’l-kelim sözlerinden birkaç tanesine kısa açıklamalarıyla birlikte yer vermek istiyoruz.

1- *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى ، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ*

⁷⁷ Tirmizi, Birr 71; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 267, 279; el-Câhız, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, II, 21; Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Kâmil*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1997, I, 5.

⁷⁸ Tirmizi, Fiten 26; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, X, 314.

*“Ameller (başka değil) ancak niyetlere göredir; kişinin niyeti ne ise eline geçecektir odur. Kimin hicreti, Allah ve Rasûlü için ise, onun hicreti Allah ve Rasûlünedir. Kim de elde edeceği bir dünya veya nikâhlanacağı bir kadından ötürü hicret etmişse, onun hicreti de bedeflediği şeye göredir.”*⁷⁹

Hz. Peygamber bu hadisi Mekke'den Medine'ye hicret sırasında faklı düşüncelerle yola çıkan bir sahâbî için söylemiştir. Herkes Allah rızası için hicret ederken ismini bilemediğimiz bu sahâbî Ummu Kays adındaki kadın ile evlenmek maksadıyla hicret etmiştir. Bu sahâbî mü'min olmasına rağmen hicretteki maksadı farklıydı. O, Ummu Kays'ın muhaciriydi. Hadisin Allah Rasûlünden böyle hususî bir olay münasebetiyle varid olması hükmün umumî olmasına mani değildir. Onun için hadisin hükmü umumîdir, her şeye ve herkese şamildir. Alimler bu hadisin İslâm'ın üçte birini veya dörtte birini oluşturduğunu ifade etmişlerdir⁸⁰. Bu yüzden muteber hadis kitaplarının en başında bu hadise yer verilmiştir.

Allah Rasûlü mü'minlere hayatlarına rehber edecekleri önemli bir hakikate sadece üç kelimeyle veciz bir şekilde dikkat çekiyor. O da niyettir. Evet niyet öyle bir iksirdir ki kıymetsiz görünen bir işi kıymetler üstü hale getirir. Bu yüzden mü'minin ameli niyetiyle değer kazanır. Hadisin başında bulunan “İnnemâ/إنَّمَا” edatı hasr ifade eder ve amellerin ancak niyetle amel mertebesine çıkacağına işaret eder. Yoksa niyetsiz bir amelin Allah katında hiçbir değeri yoktur.

Evet, sadece hicret değil bütün ameller niyetlere göredir. Kim Allah ve Rasûlü için hicret ederse karşılığında Allah ve Resulünü bulur. Kim de başka bir gaye ile hicret ederse nihayetinde o gayesine ulaşır. Aynı durum namaz, oruç, hac ve diğer bütün ameller için de geçerlidir. Niyetsiz bir namaz kültürefizik, oruç perhiz, hac turistik ziyaret, cihat eşkıyalıktan öteye geçmeyecektir.

Bir başka hadisinde Hz. Peygamber “Mü'minin niyeti amelinden daha hayırlıdır”⁸¹ buyurmaktadır. İnsan ne kadar gayret ederse etsin niyetindeki ameli yakalayamaz. Ama Allah (c.c.) kişinin yapmış olduğu amelden ziyade içteki niyete göre muamele yapmaktadır. Dolayısıyla niyetin kişiye kazandırdıkları elbette yaptıklarından dana fazla olacaktır. Bu yönüyle mü'minin niyeti amelinden daha hayırlıdır.

Niyetle insanın âdet ve alışkanlıkları ibadet hükmüne geçecektir. Zira akşam yatarken sabah namazına niyetli bir insanın uykudaki nefesleri dahi zikir

⁷⁹ el-Buhârî, Bed'u'l-Vahy 1; Ebû Dâvûd, Talâk 11; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 393.

⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, Riyad 2005, I, 33.

⁸¹ el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, IX, 176; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *Musnedu's-Şihâb*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985, I, 119.

yerine geçecektir. Zaten böyle olmasaydı bu kadar kısa bir ömürde, bu kadar az amelle cennet nasıl kazanılabilir ki? Eğer mü'mine ebedî bir cennet verilecekse bu onun ebedî kulluk niyetine bağlı olarak verilecektir. Diğer taraftan kâfir de ebedî bir cehenneme girecekse o da ebedî bir nankörlük niyetinin karşılığı olarak oraya müstahak olacaktır.

2- "الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ"

“(Gerçek) Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların salim oldukları kimsedir. (Hakiki) muhacir de, Allah’ın yasak ettiği şeyleri terk edendir.”⁸²

Hadise dikkatli baktığımızda sözün hemen başında yer alan الْمُسْلِمُ ve الْمُسْلِمُونَ kelimeleri ile الْمُهَاجِرُ kelimesi lâm-ı tariflidir. Buradaki elif lâm’lar ahd-i zihni olup daha önce bilinen bir bilgiye referanstır⁸³. Yani الْمُسْلِمُ kelimesiyle kastedilen gerçek Müslüman, barış ve huzurun temsilcisi olan hakikî mü'mindir. Çünkü “mutlak zikir kemaline masruftur” kaidesince Müslüman denince akla ilk gelen hakikî ve ideal Müslüman’dır. Öyleyse hakikî ve ideal Müslüman yine kendisi gibi hakikî ve ideal Müslümanlara eliyle ve diliyle kötülüğü, zararı dokunmayan kişidir. Aynı şekilde gerçek muhacir de Allah’ın yasak kıldığı şeylerden uzak duran kişidir.

Hakikî Müslüman emniyet ve güven insanıdır. Ne elinden ne de dilinden hiç kimseye asla kötülük gelmez. Öyle ki Müslümanlar ona en mahrem sırlarını açabilir hatta ailelerini teslim edip gönül rahatlığı ile gidebilir, kalplerinde de en küçük bir tereddüt ve kuşku olmaz.

Evet bütün bu anlamları lâm-ı tariftan çıkarmak mümkündür. Fakat mektep-medrese görmemiş bir insanın normalde dildeki bu incelikleri bilmesi mümkün değildir. Ne var ki Allah Rasülü için böyle bir tedris söz konusu değildir. Demek ki O, kendisini tebliğle görevlendiren Allah’ın konuşturduklarını konuşuyor.

Diğer taraftan الْمُسْلِمُ ismi ile سَلِمَ fiili arasında bir cinas söz konusudur. Her ikisi de “silm” kökünden gelmektedir. Fakat bu iki kelime arasında tam bir mutabakat olmadığından buradaki cinas gayr-ı tam bir cinas’tır. Bu iki kelimenin bir arada kullanılması bizlere, Müslüman’ın her işinin barış ve selâmet merkezli cereyan edeceği anlamını çağırıştır.

⁸² el-Buhârî, İmân 3; Muslim, İmân 14; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XI, 66, 411, 427, 489, 453, 545, 564, 565, 658; XIV, 499; XXIV, 397.

⁸³ Bkz. ‘Abbâs Hasan, *en-Nabvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Ma‘ârif, Mısır ts., I, 424.

Hadiste iki kelimenin dikkatle seçilmiş olduğunu görüyoruz. Bunlar el ve dil'dir. Diğer azalardan ziyade bu iki uzvun seçilmesinde bir hikmet vardır. İnsanın bir başkasına vereceği zarar ya yüz yüze olur veya onun gıyabında olur. El, yüz yüze verilen zararı temsil ederken dil gıyabî olarak arkadan verilen zararı temsil eder. Kişi karşısındakine ya bizzat fiili bir saldırıda bulunur ya da arkadan onun gıybetini yapmak suretiyle hakkına tecavüz eder. İşte hadise göre bu iki çirkin fiil hakikî Müslüman'dan asla sadır olmaz. Çünkü o emniyetin, barışın ve iyiliğin temsilcisidir.

Ayrıca Hz. Peygamber dili elden önce zikrediyor. Çünkü dil ile verilen zarar el ile verilen zarardan daha büyüktür. Muhtemelen kendisine fiilî saldırıda bulunulan kişi el ile verilen zarara karşılık verecek ve kendini savunma imkânı bulacaktır. Fakat gıybet ve iftira yoluyla verilen zararlar çoğu kez karşılıksız kalmakta ve tahribatı daha fazla olmaktadır. Dil ile verilen zararların fertleri, cemiyetleri hatta milletleri birbirine düşürebileceğini göz önüne aldığımızda Hz. Peygamber'in dili ele takdim etmesinin hikmeti daha iyi anlaşılacaktır.

Diğer taraftan bu hadiste hakikî Müslümanların Allah katındaki değerine de işaret vardır. Hakikî Müslüman'ın Allah katında öyle bir değeri vardır ki bir başka Müslüman ona karşı elini ve dilini kontrol altında bulundurması gerekir.

İşte Allah Rasûlü bir cümle ile hakikî Müslüman'ın olması gereken konumuna, yeryüzünde evrensel barışın en güvenilir temsilcisi olduğuna işaret etmektedir. O, eziyet ve zarar vermek bir tarafa, hatırlandığı her yerde barış ve emniyetin sembolü olarak hatırlanır. O, Allah'ın yasakladığı küçük büyük her şeyden hicret eden kâmil manada bir muhacirdir⁸⁴.

"كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ 3- مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا وَالْحَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ"

"Her biriniz râîdir (çoban) ve hepimiz elinizin altındakilerden sorumlusunuz: Devlet reisi bir râîdir ve elinin altındakilerden sorumludur. Erkek, ailesinin râîsidir ve râiyetinden mesuldür. Kadın, beyinin hânesinin râîsidir ve gözetimi altında olan şeylerden sorumludur. Hizmetçi efendisinin malının râîsidir ve elinin altındakilerden mesuldür. Herbiriniz râîdir ve hepimiz râiyetinden sorumludur."⁸⁵

Râ'î (رَاعِي), sorumluluğu altındakileri görüp-gözeten, koruyup-kollayan manasına gelir. Çoban'a râ'î denmesi de bu yüzdendir. Çünkü o, kendisine

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 106 vd.; el-ʿAynî, *ʿUmdetu'l-Kârî*, I, 214 vd.

⁸⁵ el-Buhârî, Vesâya 9; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VIII, 83; IX, 156; X, 139, 220.

emanet edilen hayvanları en emin, en uygun yerlerde otlatır, onları her türlü tehlikelere karşı korur, bir sıkıntıya maruz kaldıklarında onlarla yakından ilgilenir. Bütün bunları bir karşılık beklemeksizin fitratının gereği olarak, bütün kötü duygu ve düşüncelerden uzak bir şekilde yapar. O, sürüsüne duyduğu şefkat ve merhamet hisleri sebebiyle onların acılarıyla ızdırap çeker ve lezzetleriyle mutlu olur.

Hz. Peygamber'in mü'minleri çobana benzettiği bu hadiste teşbîh-i belîğ vardır. Teşbîh edatı ile vech-i şebek hazfedilmiş, böylece mana daha bir kuvvet kazanmıştır. Neredeyse müşebbeh, müşebbehün bih'in kendisi olmuştur. Âdeta mü'minlerin sorumlu oldukları her şeye bir çoban hassasiyetiyle yaklaşmalarını, görev ve sorumluluklarını yerlerine getirmelerini istemiştir.

Mü'min sorumluluk sahibi insandır. Başta devlet reisi olmak üzere, devlet daireleri, resmî ya da özel kurum ve kuruluşların başında olan bütün müdür, başkan, vs. makamlara sahip yetkililerin mesuliyetleri altında bulunanları görüp gözetmekle, onların elem ve mutluluklarını paylaşmakla, onlara mutlu ve huzurlu bir gelecek hazırlamak ve onların acı ve sıkıntılarını paylaşmakla sorumludurlar.

Hane reisi ile hane halkı arasında da aynı münasebet söz konusudur. Baba evin geçimi, hane halkının yeme, içme, barınma gibi ihtiyaçlarından sorumlu olduğu gibi onların eğitim, öğretim, ahlâk, dünya ve ahiret mutluluklarından da sorumludur. Aynı durum anne için de geçerlidir. O da evinin işlerinden, kocasının mal, ırz ve namusunun korunmasından sorumludur.

Aynı şekilde hizmetçinin efendisinin malını, mülkünü; çocuğun babanın servet, şeref ve haysiyetini koruyup kollaması hep bir çoban-sürü münasebeti içinde ele alınması gerekmektedir. Herkes kendi makam ve mevkiine göre sorumluluk sahibidir. Kişi eli, dili, gözü gibi şahsı ile alâkalı hususlardan sorumlu olduğu gibi mesuliyeti altındaki canlı-cansız bütün varlıklara karşı da sorumludur. Toplumun kalkınması ancak ferdin konumuna göre kendisine düşen sorumluluklarını yerine getirmesi ile mümkündür.

İşte Allah Rasûlü devlet başkanı ile halkın birbirine karşı olan haklarından tutun da, karı-kocanın birbirlerine karşı olan sorumluluklarına, anne-baba ile çocuklar arasındaki haklara, işçi-işveren haklarına, hatta kişinin kendi şahsına karşı mesuliyetine kadar fıkıh, hukuk, sosyoloji ve ahlâk kitaplarında oldukça hacimli yer işgal eden birçok meseleyi veciz bir şekilde birkaç cümle ile ifade etmiştir.

"قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلَا أُنبِئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ (ثَلَاثًا)، قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، 4- قَالَ: الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ وَغُفُوقُ الْوَالِدَيْنِ، وَجَلَسَ وَكَانَ مُتَكِيًا، فَقَالَ: أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ، (قَالَ: فَمَا زَالَ يُكْرِزُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ)"

"Allah Rasûlû (s.a.v.) üç kez 'Büyük günahların en büyüğünü size haber vereyim mi?' buyurdu, dinleyenler:

– 'Evet, ey Allah'ın Rasûlû, dediler. Bunun üzerine Peygamber efendimiz:

– 'Allah'a ortak koşmak, anne ve babaya karşı gelmek', buyurdu. Sonra yaslandığı yerden kalktı ve oturdu: 'Dikkat edin, bir de yalan yere şahitlik' buyurdu. Ravi diyor ki: Allah Rasûlû bu sözü öyle çok tekrar etti ki, içimizden 'Keşke sükkût buyursalar' dedik."⁸⁶

Hz. Peygamber bu hadisinde kişiyi helâke götüren çok tehlikeli işlerden sakındırmaktadır. Bu yüzden söze teşvik üslûplarından birini kullanarak başlamıştır. Tenbîh edatı olan elâ (أَلَا) ile söze başlamıştır ki bu edat kendisinden sonra söylenecek sözün çok önemli ve de tehlikeli olduğuna delâlet eder. Aynı zamanda bu edat muhatabı içine düşmüş olduğu gafletten uyandırmak ve hislerini harekete geçirmek için kullanılır ki kendisinden sonra ifade edilen önemli şeylere kulak kesilsin ve onlardan uzaklaşmak için gayret etsin.

Peygamber efendimizin burada "أَلَا أُنبِئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ" tenbîh cümlesini üç defa tekrar etmesi, ardından ifade edeceği haberin önemini arttırmak ve ne denli tehlikeli olduğuna vurgu yapmak içindir. Bu tekrar, muhatabın söyleneceklerle ilgisini arttırdığı gibi onları anlamak için hazır bulunuşluğunu da sağlar ki bu önemli bir öğretim metodudur.

Allah Rasûlünün "Büyük günahların en büyüğü" sözünde ise insanın kalbine korku salan bir hal söz konusudur. Çünkü ne olduğu henüz açıklanmasa da büyük günahların en büyüğü olan bir şey elbette mü'min kalplerde korku ve endişeye sebebiyet verecek ve nefretle karşılanacaktır.

Dikkatlerin toplandığı bu soru karşısında Ashâb, büyük günahların en büyüğünü, ondan sakınmak arzusuyla, öğrenmek için duygu ve düşünce bazında hazır olduklarında büyük bir iştîyak ve istek ile "Evet, ey Allah'ın Rasûlû" dediler. Buna karşılık Allah Rasûlû "Allah'a ortak koşmak, anne ve babaya karşı gelmek" buyurdu. Daha sonra yaslandığı yerden kalktı ve oturdu: "Dikkat edin, bir de yalan yere şahitlik" buyurdu.

⁸⁶ el-Buhârî, Edeb 6; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXIV, 22, 36.

Hız. Peygamber ilk iki büyük günahı birbirine vav harfı ile atfetmiş fakat üçüncüsünü ayrı söylemiştir. Bu üçüncüsünün diğerlerinden şu hususlarda ayrıldığını görürüz:

İlk olarak Allah Rasûlü diğerlerini söylerken yaslanmış vaziyette idi fakat bunu söylerken oturmuştur. Bu ise O'nun bu günaha vermiş olduğu ehemmiyetin derecesini göstermektedir.

İkinci olarak bu günahı diğerlerine atfetmemiş, yalan yere şahitliğin haramlığını pekiştirmek ve ne denli büyük bir günah olduğunu vurgulamak maksadıyla (لَا) tenbih edatı ile diğerlerinden ayırmıştır.

Üçüncü olarak, Allah Rasûlünün "Dikkat edin, bir de yalan yere şahitlik" sözünü sahâbînin sayamayacağı, hatta sükût buyurmasını temenni edecek kadar çok defa tekrar etmesidir. Bu tekrarda ise söz konusu günahın haramlığına, tehlikesine ve çirkinliğine aşırı bir vurgu bulunmaktadır.

Yalan yere şahitlik, kendisine bağlı gelişen olumsuzluklar sebebiyle Allah'a şirk koştuktan ve anne-babaya isyandan daha fazla vurgulanmayı gerekli kılmış ve Allah Rasûlü de yukarıda saydığımız hususlar ile bunu muktezâ-yı hâle uygun bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Sözkonusu bu günah Allah'a şirk koştuktan daha büyük bir günah olmamasına rağmen Allah Rasûlü bu günahın insanlar arasında daha kolay yayılabileceği ve önemsenmeyeceği endişesiyle ona ayrı bir ehemmiyet vermiş ve bunu en yüksek düzeyde vurgulamıştır. Allah'a şirk koştuk, çoğu kez mü'min bir kalbe itici gelir, anne-babaya isyan ya da onlara kötülük yapmak fitrata ters bir husustur. Fakat yalan yere şahitlik ise, insanda var olan kin, nefret, düşmanlık, haset gibi duygular sebebiyle işlenilmesi ve yönelmesi daha kolay bir davranıştır. Bu yüzden onun daha fazla vurgulanması icap etmiştir. Yoksa şirkten daha büyük bir günah olması sebebiyle değildir. Yalan yere şahitlik veya yalan söylemek şirkin aksine zararı başkasına da dokunan dolayısıyla toplumu içten içe yıkan sinsi bir hastalıktır.

İşte Allah Rasûlü edebî sanatlardan biri olan Tekrâr'ı muktedây-ı hâl'e uygun kullanarak bu günahın büyüklüğüne ve sebep olacağı tehlikelere belîğ bir şekilde dikkat çekmiştir.

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ أَنْتَرَاعًا يَتْرَعُهُ مِنْ الْعِبَادِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ حَتَّى إِذَا
لَمْ يَبْقَ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَالًا فَسُئِلُوا فَأَمَتُوا بِلَهُمْ فَفُتِلُوا وَأُضِلُّوا"

"Mubakkak ki Allâhu Teâlâ ilmi, kullarından söküp almak sureti ile kabz etmez. Lâkin ilmi, âlimleri kabz ederek alır. Hiçbir âlim bırakmayınca da insanlar

cabilleri baş edinirler, sonra da onlara sorular sorarlar. Onlar da ilimsizce fetvalar vererek hem saparlar hem de saptırırlar."⁸⁷

Bu hadis Allah Rasûlünün risaletinin doğruluğuna delâlet eden hadislerden olup nübüvvetinin alametlerindendir. Sahâbiler bu hadisle Hz. Peygamberden sonra meydana gelecek olayları öğrenmişlerdir ki bunların hepsi bilâhare bizzat vuku bulmuştur. Bu olaylardan biri ilmin âlimlerin ölümleriyle kaybolmasıdır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra âlimler, uzun asırlar boyu dünyanın dört bir tarafında insanları aydınlatan ve onlara rehber olan kandiller olmaya devam etmişlerdir. Fakat dünyadan göç etmeleriyle nesilden nesile sayıları azalmaya başlamış ve iş okuma yazmanın dışında ilimleri olmayanların, nâ-ehil kimselerin insafına kalmıştır. Bunlar, mescitlerde insanlara uydurma hikâyelerle ve Hz. Peygambere yalan yere isnâd edilmiş hadislerle vaaz verip kafalarını karıştırıyor hatta kendilerini fetva makamında görüp cehâletin ve dalâletin yayılmasına sebep oluyorlardı. Bugün din adına yapılan olumsuzlukların birçoğu maalesef bunlardan kaynaklanmaktadır.

Belâgat açısından bakıldığında bu hadis lafızlarının fesahati, ifadesinin güçlü oluşu, terkiibinin sağlamlığı ve manasının açıklığı ile öne çıkmaktadır. Hadiste geçen cümlelerin hepsi haber cümleleri olup hal ve makama uygun olarak söylenmişlerdir. Dinleyenler sahâbiler idi ve bu yüzden tekide ihtiyaç yoktu. Fakat ilk cümle içeriğinin daha iyi anlaşılması amacıyla "inne" edatı ile pekiştirilmiştir. Yani Allah ilmi bazı insanların zannedeceği gibi âlimlerin kalplerinden söküp almaz. İlim, âlimlerin varlığıyla devam eder. Ne zaman âlimler ahirete göçüp giderlerse o zaman ilim de onlarla birlikte gider ve cehalet onların ölümüyle yayılır. Bu yüzden intizâ' en/اِنْتِزَاعًا masdarını hemen peşinden gelen "يَنْتَرِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ" fiil cümlesi ile nitelemiştir ki bu "Allah'ın ilmi kalplerden söküp almadığını" beyan etmek içindir.

"İlmi kullardan söküp alır" ifadesinde mecaz-ı mürsel vardır⁸⁸. el-‘İbâd/الْعِبَاد lafzı benzerlik dışında başka bir alâkadan ötürü hakikî anlamının dışında kullanılmıştır. Buradaki alâka külliyyettir. Kül/bütün yani kullar zikredilip onun bir cüzü olan kalpler kastedilmiştir. Zira ilim kullardan değil onların bir parçası olan kalplerden sökölüp alınır. Ayrıca burada "يَنْتَرِعُهُ" muzari siğasının kullanılması hadisenin muhatabın/dinleyenin hayalinde sanki gözünün

⁸⁷ el-Buhârî, İlim 34; Muslim, İlim 5; Tirmizî, İlim 5.

⁸⁸ Mecâz-ı mürsel "bir sözü benzetme amacı gütmekten gerçek anlamının dışında başka bir anlamda kullanmak" demektir. Bu tür mecazlarda hakikî mana ile mecazi mana arasındaki alâkanın benzerlik dışında başka bir şey üzerine kurulu olup hakikî mananın kastedilmesine mâni lafzî veya hâlî bir karinenin olması gerekir. Bkz. Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâgat*, s. 161.

önünde cereyan ediyormuşçasına canlandırmak gayesini gütmektedir. Aynı durum "يَقْبِضُ الْعِلْمَ" için de söz konusudur.

Hadisin devamında zikredilen "يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ" cümlesinde müşâkele sanatı vardır⁸⁹. "Âlimlerin ölümü/الْعُلَمَاءِ/مَوْتُ الْعُلَمَاءِ" kendi lafzının yerine başka bir lafızla ifade edilmiştir. Yani mevt/مَوْتُ yerine kabz/قَبْضُ kelimesi zikredilmiştir. Bunun sebebi ise daha önce kabz/قَبْضُ kelimesinin sohbet sırasında kullanılmasıdır.

"حَتَّى إِذَا مَ يُنَبِّئُ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُحَالًا" ibaresi ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra âlimlerin yok olmasına kadar uzun bir müddetin geçtiğini çağrıştırmaktadır. Çünkü "Hatta/حَتَّى" kelimesi bir şeyin nihayeti ile ilgilidir, "إِذَا/إِذَا" edatı ise gelecekte bir şeyin gerçekleşeceğine delâlet eder. Bunun yanı sıra ibare şart ve cevap cümleleriyle güçlendirilmiştir. "اتَّخَذَ" fiilinin mazi sığası ile gelmesi ise cehaletin çok hızlı yayıldığına ve cahillerin süratle baş edinildiğine işaret etmektedir. Aynı şekilde tertîb ve takibe delâlet eden fe/فَ atıf harfine bitişen "فَسُئِلُوا", "فَأُفْتُوا" ve "فُضِّلُوا" mazi fiilleri soruların çok hızlı sorulduğuna, fetvaların çarçabuk verildiğine, sapma ve saptırma işinin de süratli olduğuna delâlet etmektedir.

Bunların haricinde hadisi şerifte bedîi sanatlardan şunlar göze çarpmaktadır. "الْعُلَمَاءِ" ve "جُحَالًا" kelimeleri arasında Tezat vardır. Birbirine iki zıt mana bir ifadede toplanmıştır. Aynı şekilde "لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ" ile "يَقْبِضُ الْعِلْمَ" arasında Tıbâk-ı Selb (Olumsuz Tıbâk) vardır. Zira burada aynı cinsten iki kelime bir ibare içinde bir defasında olumlu bir defasında olumsuz olarak zikredilmiştir. Bunun yanı sıra soru sorma (السؤال), fetva (الفتوى) ve ilim (العلم) kelimeleri arasında tezaadın dışında bir münasebet bulunduğundan burada mürââtü'n-nazîr sanatı mevcuttur. "الْعِلْمَ", "الْعُلَمَاءِ" ve "عَالِمًا" kelimeleri arasında cinas mevcuttur. Yazılış ve söylenişleri benzer olan bu kelimeler aynı kökten türetildiği için cinâs-ı iştikâktır.

Allah Rasûlünün bu türden cevâmî' u'l-kelim ifadeleri makale sınırlarını zorlayacak derecede çok olup bunların hepsini burada zikretmek mümkün

⁸⁹ Müşâkele, bir şeyi kendi lafzıyla değil de, sohbette bahsi geçen başka bir lafız ile zikretmektir. Giyecek elbisesi olmayan şaire dostlarının ne tür bir yemek istediğini sormaları karşısında şairin verdiği şu cevap gibi:

قَالُوا افْتَرَحْ شَيْئًا يُجَدُّ لَكَ طَبَخُهُ فَلْتِ اطْبَخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصًا

"Bana dediler ki: Bir şey iste, onu sana güzelce pişirelim. Dedim ki: bana bir cübbe ile gömlek pişirin." Bkz. Ahmed Matlûb-Kâmil Hasan el-Basîr, *el-Belâğatu ve'l-Tatbîk*, Bağdat 1999, s. 444.

değildir. Kaynaklarda cevâmi' u'l-kelim'den olduğu ifade edilen bazı hadisleri zikretmekle yetinmek istiyoruz⁹⁰:

- "مَطْلُ الْغَيِّ ظَلَمٌ" *"Zengin borcunu geciktirmesi zûlûmdür."*⁹¹
- "يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ" *"Allah eli (inâyeti) cemaat ile dir."*⁹²
- "قَانَ مَا قَلَ وَكَمَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرَ وَأَهَى" *"Az ama yeten, çok olup oyalayandan daha hayırlıdır."*⁹³
- "الْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ" *"Hayâ imandan bir şâbedir."*⁹⁴
- "كُلُّ مُيسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ" *"Herkes kendisi için yaratılmış olana erecektir."*⁹⁵
- "دَعْ مَا يَرِيئُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيئُكَ" *"Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak."*⁹⁶
- "الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا" *"Mü'min, mü'min için yapı taşları sıkı sıkıya kenetlenmiş bir bina gibidir."*⁹⁷
- "الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى" *"Yüksek (veren) el, aşağı (alan) elden daha hayırlıdır."*⁹⁸
- "انصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا" *"Zâlim veya mazlûm haldeki kardeşine yardım et."*⁹⁹

⁹⁰ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 19 vd.; Ebû Mansûr es-Se' âlibî, *el-İ'câz ve'l-Îcâz*, Mısır 1897, s. 16 vd.; el-Husri, *Zehru'l-Âdâb*, I, 51 vd.

⁹¹ el-Buhârî, İstikrâd 12; Muslim, Musâkât 7; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IX, 292; XII, 505; XIV, 503; XVI, 48, 61.

⁹² Tirmizî, Fiten 7; en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrek*, I, 188.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVI, 53; en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrek*, II, 523.

⁹⁴ Muslim, İman 12; en-Nesâî, *iman* 16. Az farkla: el-Buhârî, İman 3; Ebû Dâvûd, Edeb 7.

⁹⁵ Muslim, Kader 1; el-Buhârî, Tevhîd 54, Kader 2; Ebû Dâvûd, Sunnet 17; Tirmizî, Kader 3.

⁹⁶ el-Buhârî, Büyû' 3; Tirmizî, Kıyâme 60; en-Nesâî, *Eşribe* 51.

⁹⁷ el-Buhârî, Salât 88, Mezâlim 5; Muslim, Birr 17; Tirmizî, Birr 18; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXII, 399, 400, 443.

⁹⁸ el-Buhârî, Vesâya, 9, Zekat18; Muslim, Zekat 32; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VIII, 50; IX, 248; X, 228; XII, 268; XIII, 253, 544; XXIV, 42, 344.

⁹⁹ el-Buhârî, Mezâlim 4; Muslim, Birr 16; Tirmizî, Fiten 68.

- "التَّدْمُ تَوْبَةٌ" "Pişmanlık tövbedir."¹⁰⁰
- "مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَغْنِيهِ" "Kişinin kendisini ilgilendirmedığı şeyleri terk etmesi Müslümanlığının güzelliğindedir."¹⁰¹
- "الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلُهُ" "Hayra vesile olan onu yapan gibidir."¹⁰²
- "مَا عَالَ مِنْ اقْتَصَادٍ" "İktisat eden fakir düşmez."¹⁰³
- "الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ" "Kişi sevdiği ile beraberdir."¹⁰⁴
- "الدِّينُ النَّصِيحَةُ" "Din samimiyettir/iblastır."¹⁰⁵

SONUÇ

Hız. Peygamber'in risâletle vazifelendirildiği dönemde Arap toplumunda en belirgin hususlardan biri, onların yüksek bir dil becerisine sahip olmaları, fesahat ve belâgatta ileri bir seviyede olmalarıydı. Arap belâğatinin zirvesinde olan Kur'an, fesahat ve belâgatleriyle övünen kavme meydan okuyarak inmiştir. Allah Rasûlü ise mu'ciz olan bu kelâmın tebliğcisi ve açıklayıcısı olarak gönderilmiştir. Fasih bir topluma meydan okuyan mu'ciz bir kitabın açıklayıcısı da elbette fasih ve belîğ olmalıydı. İşte Allah Rasûlü bir yandan Kureyş ve Benî Sa'd gibi fasih bir çevrede yetişmesi diğer yandan nübüvveti sebebiyle devamlı olarak Allah'ın teyidi ve murakabesi altında olması ona üstün bir dil melekesi kazandırmıştır. Tartışmasız O, Arapların en fasihidir. Bu gerçeği bizzat kendisi ifade ettiği gibi daha sonra gelen onlarca söz üstadı da aynı hakikati terennüm etmişlerdir.

O, Arapların en fasihi olduğunu ifade etmesine rağmen can düşmanları bu meydan okumaya karşılık verememiş, içlerinde ona karşı çıkaracakları daha fasih birisini bulamamışlardır. Getirmiş olduğu yeni dini gözden düşürmek ve

¹⁰⁰ İbn Mâce, Zuhd 30; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 37,38; VII, 113,115,116,193.

¹⁰¹ Tirmizi, Zuhd 11; İbn Mâce, Fiten 12; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 256, 259.

¹⁰² Tirmizi, İlim 14; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVII, 44; XXXVIII, 132.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VII, 302; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 133.

¹⁰⁴ el-Buhârî, Edeb 96; Muslim, Birr 50; Tirmizi, Zuhd 50.

¹⁰⁵ el-Buhârî, İman 42; Muslim, İman 23; Tirmizi, Birr 17.

küçük düşürmek için en ufak bahaneleri dahi değerlendiren muhalifleri ona ait en küçük bir dil hatası dahi bulamamış ve karşısına çıkamamışlardır.

Onu şâir olmakla itham etmişlerdi, fakat O, tek bir beyit dahi nazmetmemiştir. Çünkü Allah (c.c.) O'na şiir söylemeyi öğretmemiş, buna ihtiyacı da yoktu zaten. Temsilde bulunduğu beyitleri dahi veznini bozarak veya içinde takdim-tehir yaparak söylemiştir. İslâmî öğretilere ve genel ahlâk ilkelerine aykırı içerikli şiirleri hoş karşılamamış, buna karşılık hikmet içerikli şiirleri dinlemekten zevk almıştır. Müslümanları hicveden ve onlara fütursuzca saldıran muhalif şairlere karşı Müslüman şairlere şiir nazmetmeleri konusunda izin vermiş ve duada bulunmuştur.

Hz. Peygamber her şeyden önce tebliğle vazifeli idi ve iletişim en temel unsuru olan dili en güzel şekilde kullanması gerekiyordu. Bir bakıma bu durum O'nun peygamber oluşunun gereği idi. İçinde yaşadığı bölgenin lehçelerini çok iyi bildiği gibi hiç gitmediği uzak memleketlerdeki lehçeleri de biliyordu. Zira O, vahyin kaynağından besleniyordu ve Allah O'na bilmediği şeyleri öğretiyordu. Dile yeni kelime ve terkipler dahil ettiği gibi kelimelere farklı anlamlar da yüklüyordu.

Allah Rasûlünün sözleri açık, net ve anlaşılırdı. Onlarda başka ediplerde görülen terkip ve telif zayıflığı yoktur. İfadelerinin en bariz özelliği tekellüfsüz, doğal ve kendiliğinden olmasıdır. O, asla yapmacık bir tavır içine girmemiştir. Ani gelişen olaylar karşısında ifade ettiği cümlelerde dahi bir tekellüf, terkip zayıflığı, hoşla gitmeyen bir mana veya tereddüt hali yoktur. Konuşmalarında bilinen, tanıdık ve alışılmış kelimeleri kullanmıştır. Sözlerinden kastedilen mana açık olup daha fazla izahata ihtiyaç bırakmazdı. Muhatabın ihtiyacına göre konuşur, ne az ne de fazla söz söylerdi. Söylediği cümlelerde anlamın sınırlarını çok iyi tayin ederdi. Hususî bir münasebete bağlı olarak umumi ifadeler kullanmış, objektif ve evrensel prensipler koymuştur. Ediplerin ve belâgat üstadlarının sözleri zaman içinde köhneyip pörsürken O'nun nurlu beyanları her daim taze ve canlı kalmış, zamanın öğütücü çarklarına direnmiştir. O'nun üslûbu her asra hitap etmekte, herkese idrak seviyesine göre birşeyler sunmaktadır.

Söz O'nun için kısaltılmış ve derin manalar kelimelerinde dürülmüştür. Az kelime ile çok mana ifade etmek olan cevâmî' u'l-kelim Allah'ın sadece O'na bahşettiği lütuflardandır. İcâz onun sözlerinin genel karakterini yansıtır. Sayfalar dolusu hakikatleri O, hiç zorlanmadan birkaç kelime ile sehl-i mümtenî bir tarzda ifade etmiştir. Sözleri ilk bakışta çok basitmiş gibi görünür ama benzerini getirmek çok zordur.

Şu bir gerçektir ki O'nun sözlerinin kıymetini ancak dilin inceliklerine vâkıf söz üstatları takdir edebilir. Bu makalede yapılanlar O'nu anlamaya matuf atılmış sadece birkaç adımdan ibarettir.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâs b. Mirdâs es-Selimî, *Dîvan* (thk. Yahya el-Cebbûrî), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1991
- ‘Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *‘Abkariyyetu Muhammed*, Nahdatu Mısır, Mısır ts.
- ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfî*, Dâru’l-Ma‘ârif, Mısır ts.
- Abdulkadir Palabıyık, *Garîbu’l-Hadîs Nevinin Doğuşu ve ‘Abdulğâfir b. İsmail’in el-Müfhim li Şerhi Garîbi Sabîhi Müslim Adlı Eseri*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997, s. 16 vd. (Basılmamış Doktora Tezi)
- ‘Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâilu’l-İ‘câz*, Mektebetu’l-Hâncî, Mısır 2004
- ‘Abdurraûf el-Munâvî, *Feydu’l-Kadîr Şerhu’l-Câmi‘i’s-Sağîr*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 1972
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Şu‘ayb el-Arnâvût), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1997
- Bedruddîn el-‘Aynî, *‘Umdetu’l-Kârî Şerhu Sabîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2001
- el-Câhız Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn* (thk. ‘Abdusselâm Muhammed Harun), Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1998
- , *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, II, 15; a.m., *Resâilu’l-Câhız*, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1964
- Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi’l-Hadîs* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî – Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’l-Fıkr, Beyrut 1993
- Celâluddîn es-Suyûtî, *Câmi’u’l-Ehâdîs*, Dâru’l-Fıkr, ty., ts.
- , *el-Muzâhir fî ‘Ulûmi’l-Luğâ ve Envâ‘ihâ*, Dâru’t-Türâs, Kahire ts.
- , *ed-Dureru’l-Munteşira fî’l-Ehâdîsi’l-Müştebira*, Riyad ts.
- Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sabîh*, Dâru Tavku’n-Necât, Beyrut ts.
- Ebû ‘Abdillah Muhammed b. Selâme el-Kudâ‘î, *Müsnedu’s-Şihâb*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1985
- Ebû ‘Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, Mektebetu’l-Ma‘ârif, Riyad 1417
- Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu‘ayb en-Nesâî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1991
- Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *el-Câmi’ li Şu‘abi’l-İmân*, Mektebetu’r-Ruşd, Riyâd 2003

- Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad 1424
- Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn el-Kitâbetu ve's-Si'r*, İstanbul 1320
- Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Husrî el-Kayrevânî, *Zeburu'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2001
- Ebû Mansûr es-Se'âlîbî, *el-Îcâz ve'l-Îcâz*, Mısır 1897
- Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1998
- Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, *el-Kâmil*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997
- Ebu'l-Fayd Murtadâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Beyrut ts.
- Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî, *Keşfu'l-Muşkil min Hadîsi's-Sahîbayn*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997
- Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Mısır 1952
- Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1992
- Ebu'l-Hasan İzzuddîn İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî, *Sahîbu Muslim*, Dâru Taybe, Riyad 2006
- Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Silefî), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1983
- Eren Cüneyt-Uzunoğlu M. Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâgat*, Sütun Yayınları, İzmir 2006
- el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Mustedrek 'ala's-Sahîbayn*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1997
- İbn 'Abdî'l-Ber, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Dâru'l-Kible, Cidde 2006
- İbn Hacer el-Askalânî, *et-Talhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'yyi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1989
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîbi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, Riyad 2005
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Si'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1981
- İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Mu'zîlu'l-İlbâs*, Mektebetu'l-Kuds, Kahire 1351
- el-Kâdî Ebu'l-Fadl 'İyâd el-Yahsubî, *es-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Lebîd b. Rebî'a, *Dîvan*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2004

- Muhittin Uysal, “Hz. Peygamber’in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâgat”, *Marife*, Yıl: 6, sayı: 2, Güz 2006
- Mustafa Çuhadar, “Belâgat” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*,
- Mustafa Sâdık er-Râfi‘î, *İ‘câzu’l-Kur’ân ve’l-Belâğatu’n-Nebeviyye*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut 2005
- , *Vahyu’l-Kalem*, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 2002
- el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl fî Suneni’l-Ef‘âli ve’l-Akvâl*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1985
- Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973
- Nuruddîn ‘Itr, “Ehemmu’l-Melâmihi’l-Fenniyye fî’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye”, *Mecelletu Merkezî Bubûsi’s-Sunne ve’s-Sîre*, VII, Katar 1993
- Reşit Haylamaz, *Hız. Aişe*, Işık Yayınları, İzmir 2010
- Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Abdilvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb fî Funûni’l-Edeb*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2004
- Tarafa b. el-‘Abd, *Dîvân*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 2003
- Yusûf b. İdrîs eş-Şâfi‘î, *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut ts.